

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

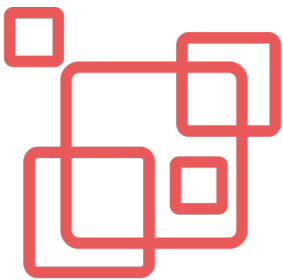
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS

PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 11 Issue 3 (94) / 2025

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2025

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ПП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology.
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Antonina Gryś - PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Tetyana Yablonska - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Lecturer at the Department of Developmental Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Lyudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Beuz, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wiewiorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — Issue 11. — Vol. 3. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine , 2025. — 63 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2025

© Authors, 2025

CONTENTS

Iryna Zubiashvili, Tetiana Melnychuk

EMPIRICAL RESEARCH OF STUDENTS'
ATTITUDE TOWARDS ENTREPRENEURSHIP.....7

Olha Lavrenko

DEVELOPMENT OF YOUTH'S
ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS
A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM.....19

Yana Rudenko

THE INFLUENCE OF MENTAL STATE ON THE
MOTIVATION OF SERVICEMEN DURING THEIR
STAY IN EXTREME AND CRISIS CONDITIONS OF
PERFORMING A COMBAT MISSION.....34

Maria Safronova, Inha Petrovska

SOCIAL DISTANCE AS A PSYCHOSOCIAL PHENOMENON:
THEORETICAL UNDERSTANDING AND DEFINITIONAL
ANALYSIS OF RELATED CONCEPTS.....47

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

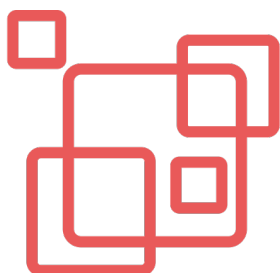
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 11 Випуск 3 (94) / 2025

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ, Париж
2025

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Гриш Антоніна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, викладач кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрьовка Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасії Юрївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебикін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 11. — Вип. 3. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2025. — 63 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 11 Issue 3 (94) 2025

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSI, 2025

© Колектив авторів, 2025

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Зубіашвілі І. К., Мельничук Т. І.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....7

Лавренко О. В.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА
ПРОБЛЕМА.....18

Руденко Я. С.

ВПЛИВ ПСИХІЧНОГО СТАНУ НА УМОТИВОВАНІСТЬ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В
ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ТА КРИЗОВИХ УМОВАХ
ВИКОНАННЯ БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ.....34

Сафронова М. І., Петровська І. Р.

СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ
ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА
ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ.....47

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна¹, Мельничук Тетяна Іванівна²

¹ Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8159>

² Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

UDC: 159.922.7:005.8-057.875

ABSTRACT

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливості ставлення студентської молоді до підприємницької діяльності, підкреслюється роль молоді та її участі у виборі професії, мотивах підприємницької діяльності. Розглянуто теоретичні основи дослідження цінностей та професійно-ціннісних орієнтацій студентської молоді на заняття підприємницькою діяльністю. Вивчено чинники, що впливають на оцінку роботи у структурах малого бізнесу. Проаналізовано роль та місце підприємницької діяльності у життєвих планах молодих людей. Особливу увагу приділено мотивації підприємницької діяльності, її привабливості для молоді. Вивчено чинники, які, на думку студентів, стримують розвиток малого підприємництва в Україні, а також бажані форми підтримки підприємств з боку держави. Виявлено соціально-психологічні чинники, що впливають на вибір підприємницької діяльності як способу професійного самовизначення студентської молоді. Результати дослідження можуть бути використані як рекомендації щодо проведення роботи з професійної орієнтації учнів, молодих робітників, а також для вдосконалення форм державної підтримки малого підприємництва в Україні.

Ключові слова : підприємницька діяльність, чинники, молодь, опитування, ціннісні орієнтації, мотивація.

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин та глибокі перетворення в українському суспільстві, поява вільного підприємництва гостро ставлять питання про роль молоді та її участь у реформах, вибір професії та занять, мотиви підприємницької діяльності. Особливу увагу нині, враховуючи проблему відновлення економіки України після війни, приділено малому бізнесу, його ролі та місцю в економіці країни.

Актуальність досліджуваної теми обумовлена значимістю малого підприємництва для економічного життя нашого суспільства та величезної роллю молоді у його розвитку.

Молодь – це особлива соціально-демографічна група, що має значний потенціал, найбільш гостро та динамічно реагує на зміни в державі та суспільстві. Отже, молодь має більший потенціал і здатність до підприємницької діяльності, ніж інші категорії населення. Залучення молоді до підприємницької діяльності є важливим чинником соціалізації підростаючого покоління, забезпечення трудової зайнятості. Отже, формування умов розвитку молодіжного підприємництва – найважливіший аспект підтримки економіки, у тому числі в умовах соціально-економічної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публі-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Iryna Zubiashvili, Tetiana Melnychuk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

кацій. Істотний внесок у розвиток уявлень про психологію підприємництва зробили німецькі соціологи Вебер (2013) та Sombart (2001), що дали розгорнуті соціально-психологічні портрети типів підприємців. Сучасне розуміння підприємництва як економічного явища та його ролі в економічному розвитку представлено у роботах Schumpeter (2007), Drucker (1992) та ін.

У зарубіжній літературі також розроблено різні аспекти підприємницької діяльності. Особливий інтерес для нас становлять роботи, який проаналізував швидкі інституційні зрушення та коеволюцію підприємницьких фірм у країнах із перехідною економікою. Audretsch (2012) розкрив особливості підприємницької економіки в умовах капіталізму та демократії у XXI столітті, а також трансфер технологій у глобальній економіці. Carree, Martin, Thurik (2010) вивчали вплив підприємництва на економічне зростання у суспільстві. Lin (2015) показав вплив міжфункціонального співробітництва на комерціалізацію технологій у високотехнологічних галузях, а Singer (2015) прагнув виявити тенденції підприємництва з допомогою глобального моніторингу.

У літературі з менеджменту – Werung (2006), Drucker (1992) виконання підприємницьких функцій пов'язане з розвитком управління, проведенням організаційних нововведень, створенням нових видів товарів та послуг і розглядається як відмінна риса ефективного, інноваційного управління, і у зв'язку з цим використовуються терміни «підприємницького управління» та «корпоративного чи внутрішнього підприємництва». Володіння власністю та персональна

відповідальність за ризики не розглядаються як необхідні ознаки підприємництва. При такому підході формально-статусні відмінності між менеджерами та підприємцями фактично стираються.

Серед вітчизняних досліджень велику увагу ролі психологічних чинників у підприємницької діяльності приділяли Карамушка і Худякова (2011), Креденцер (2019), Гой і Смелянська (2013). Характерною особливістю українських робіт, присвячених підприємству, є підвищена увага до соціально-психологічних аспектів цього феномену: проблем спілкування, взаємодії та взаємин між людьми та групами у господарській діяльності підприємства

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Темі розвитку підприємництва присвячені різні дослідження, які розглядають інструменти формування підприємницьких компетенцій, структуру готовності до підприємницької діяльності, підприємство з погляду екосистеми і соціального спрямування цієї діяльності та ін.

Аналіз наукових джерел дозволив встановити, що для розвитку сучасної економіки потрібно підготувати фахівців з новими особистісно-діловими якостями, які дозволять випускникам закладів вищої освіти впевнено почуватися при вступі до підприємницьких відносин, грамотно та креативно вирішувати підприємницькі завдання, що виникають. Але, як показує аналіз досліджень, не виявлено соціальні уявлення молоді про підприємництво, настрої молоді (чи готові йти на ризик, як сприймається підприємництво. формується базис знань, поведінкові компетенції та конс-

трукти), рівень поінформованості молоді про організації, які здійснюють державну підтримку малого підприємництва та ін. На підставі вищевикладеного зроблено висновок про необхідність вивчення ставлення студентської молоді до підприємництва з метою формування підприємницької компетентності, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці та забезпеченню економіки країни потрібним кадровим базисом.

Мета дослідження – дослідити соціально-психологічні особливості ставлення студентів до підприємницької діяльності.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для досягнення мети статті використовувалися теоретичний аналіз проблеми ставлення студентів до підприємницької діяльності та її емпіричне дослідження (опитування). Вивчення літератури, різних документів дозволяє сформулювати як основний методологічний принцип діяльнісний підхід.

Виклад основного матеріалу. Історичний аналіз розвитку поняття «підприємець» (від фр. entrepreneur – підприємець) показує, що це поняття з'явилося в Західній Європі в середні віки і спочатку означав організаторів великих музичних уявлень та парадів, а також будівельних та виробничих проектів. Потім, починаючи з XVII сторіччя, так називали осіб, які укладали з державою контракт на виконання певних робіт або постачання продукції та виступали посередниками між замовником та виконавцями. Оскільки вартість виконання робіт обумовлювалася заздалегідь, підприємець розпоряджався прибутком та ніс відповідальність за збитки від реалізації контракту.

З цього часу поряд із функціями організації та керівництва здійснення підприємства відмінними рисами підприємства стають діяльність в умовах ризику та відповідальність за результати підприємства.

Іншим важливим етапом розвитку уявлень про підприємництво стало розмежування функцій надання капіталу для ризикованого підприємства (венчурний капіталіст) та реалізації самого підприємства (власне підприємець). У феномені підприємництва найбільш чітко проявляється взаємодія соціально-економічного та соціально-психологічного компонентів ділової активності суб'єкта.

Молодь через свій вік перебуває у процесі пошуку професійного роду діяльності і нерідко зупиняє свій вибір на підприємстві. Щодо мотивів створення малого підприємства пропонуються різні міркування. Так, наприклад, американський економіст, лауреат Нобелівської премії Пол Самуельсон стверджує, що люди завжди хочуть розпочати самостійну справу. Якщо навіть їм ніколи не вдасться заробити більше, ніж кілька тисяч доларів на рік, все ж таки є щось привабливе в можливості будувати власні плани та виконувати різноманітні завдання (Ahlstrom, 2010).

Малий бізнес є незамінною складовою ринкової економіки. У всіх країнах із ринковою економікою мале підприємництво посідає чільне місце у виробництві товарів та послуг. На малих підприємствах крім послуг виробляються не лише товари соціокультурного та побутового призначення, а й комплектуючі для великих промислових підприємств. Отже, вони є невід'ємною ланкою економічної системи країни.

Найважливішу роль у малому бізнесі грає молодь, яка з властивими їй енергією, ентузіазмом та творчою активністю орієнтована на пошук нових сфер застосування своїх сил, нові перспективні види професійної діяльності, що особливо велике значення має в умовах цифровізації економіки, масштабного розвитку та впровадження комп'ютерних технологій. Молодь має сучасні знання, велику гнучкість, здатність опановувати нові професії. Виробництво нових товарів та послуг, як правило, починається з ідеї, що реалізується за допомогою ділової енергії, креативності та мотивації молодих підприємців. Безперечно, студентська молодь перебуває на передньому краї розвитку підприємництва у суспільстві, оскільки вікова активність поєднується з набуттям професійних знань та вибором життєвого шляху (Карамушка, Худякова, 2011).

Підприємництво через свої широкі можливості посідає особливе місце у утвердженні економічної свободи та ідеалів громадянського суспільства, є невід'ємним атрибутом розвиненої демократичної держави. Особливе значення має мале підприємництво для сталого зростання добробуту громадян і процвітання суспільства, його економічного та розвитку. Особливе значення має мале підприємництво для сталого зростання добробуту громадян і процвітання суспільства, його економічного та соціального розвитку. Мале підприємництво є важливим джерелом та чинником становлення середнього класу – основи економічної та політичної стабільності у суспільстві та сталого розвитку країни.

Підприємницька діяльність – це вид трудової діяльності, спрямований насамперед на

систематичне отримання прибутку від будь-якого виду робіт, що характеризується наявністю ризику та загрозами зазнати певних матеріальних та інших (статусних, репутаційних) втрат. Підприємництво передбачає і соціальну відповідальність, що проявляється в участі у вирішенні соціальних питань, у справах місцевого співтовариства, у благодійній діяльності. Підприємництво відрізняється від звичайного виробництва та реалізації товарів і послуг тим, що у цій діяльності, як правило, присутні елементи інновації, застосування нових технологій, освоєння чи створення нового ринку, що яскраво проявляється у роботизації, розробці комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, засобів мобільного зв'язку та ін. (Ahlstrom, 2010).

Дослідження підприємництва має велике значення для розвитку економічної психології як порівняно молодій галузі психологічної науки, до структури якої психологія підприємництва входить у вигляді розділу. З одного боку, вивчення соціально-психологічних особливостей людей, які обрали цей вид економічної діяльності, досягли в ній успіху і таким чином реалізувалися, дає змогу простежити вплив соціально-психологічних чинників на економічну поведінку суб'єкта, його ділову активність. З іншого боку, вивчення соціально-психологічних характеристик українських підприємців та їх типів, що формуються та змінюються під впливом специфічних соціально-економічних умов підприємницької діяльності дає змогу вивчити вплив цих умов на соціально-психологічні характеристики підприємців, особливості їхнього психологічного ставлення до роботи, різних категорій людей і

самих себе (Креденцер, 2019).

Для вивчення мотивації та ставлення до підприємницької діяльності було проведено опитування студентів за авторською анкетой, яке дало змогу відповісти на низку поставлених питань. Усього було опитано 120 студентів Європейського університету (м. Київ) очної та заочної форми навчання. Середній вік студентів – 17-20 років. Цей віковий етап психологи називають періодом юності. Однією з характерних рис цього періоду є серйозні зміни, що відбуваються у сфері самосвідомості людини, уявлення про себе як суб'єкта праці, спілкування і пізнання.

Підприємницька діяльність в Україні набула свого поширення після 1990-х років, коли було знято численні обмеження на приватну підприємницьку діяльність і торгівлю всередині країни та з'явилися сприятливі умови для взаємодії із закордонними партнерами. Нині підприємницька діяльність активно розвивається в нашій країні, все більше людей знаходять у ній джерело свого заробітку та спосіб самовираження, а приклади успішних підприємців звертають до цієї сфери увагу ініціативної студентської молоді. З боку держави зміцнення малого бізнесу стає на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків розвитку української економіки, що переживає процес незавершених ринкових реформ та соціальної трансформації суспільства. Малий бізнес є дуже гнучким і здатний підлаштовуватися під динаміку внутрішнього та зовнішнього економічного та політичного середовища, які у сучасному світі постійно змінюються. Підприємництво також здатне розвивати інноваційний потенціал економіки, впроваджувати

нові технології (Гой, Смелянська, 2013).

У зв'язку з цим нагальним завданням стає виховання підприємницької компетентності у молоді. Здійснити це покликані навчальні заклади, насамперед університети. Тут зосереджена молодь, зайнята пошуком професійного самовизначення. Молодь – активна частина суспільства, здатна приймати та створювати нове, готове до ризиків підприємницької діяльності.

Мале підприємництво в Україні стикається із проблемами, що стримує його розвиток. Одна з них – стан економіки у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну. Але питання, чи готові майбутні випускники вишів використати свою ініціативу та енергію у підприємницькій діяльності, часто залишається для них відкритим аж до закінчення навчання.

Чи достатньо у молодих людей впевненості у своїх силах, наявності потрібних знань, особистої мотивації, а також впевненості у тому, що у скрутну хвилину можна буде покластися на допомогу держави? Іншими словами, чи створені в країні умови для молодих та енергійних підприємців, готових реалізовувати свої задуми та ідеї, чи інститут підприємництва в нашій країні потребує розвитку та вдосконалення? Яке ставлення студентської молоді до підприємництва?

Насамперед ми спробували з'ясувати, що приваблює молоду людину у підприємницькій діяльності. Питання непросте, оскільки широко поширене спотворене уявлення про потенціал підприємницької діяльності, про свободу поведінки та інші привабливі можливості, що рекламуються ЗМІ на прикладах небагатьох

успішних підприємців, які зуміли розбагатіти та закріпитися на ринку. Такі настанови можуть призвести молоду людину до розчарування та кризи ідеалів.

Наше опитування показало, що розраховують на можливість швидко розбагатіти 30% опитаних, можливість мати вільний графік роботи – 22% опитаних студентів. Але варто

тійно чи тимчасово працювала у структурах малого бізнесу. Третина опитаних студентів більш реалістично та критично оцінюють свої знання для організації власного бізнесу, і лише 16% опитаних важко відповісти. Опитані студенти більш адекватно оцінили структуру знань, потрібних підприємцю-початківцю (мал. 2).

Таблиця 1

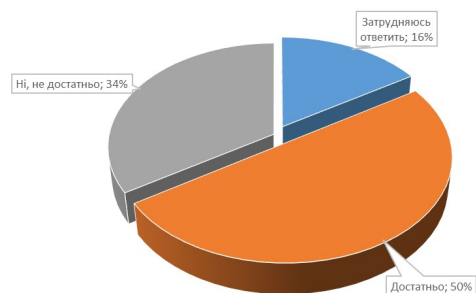
Привабливість підприємницької діяльності для студентів

Привабливість підприємницької діяльності	Кількість тих, хто відповів, % від числа опитуваних
Високий заробіток	30
Гнучкий графік роботи	22
Свобода самореалізації	18
Можливість незалежності	12
Корисність суспільству	9
Кар'єрне зростання	6

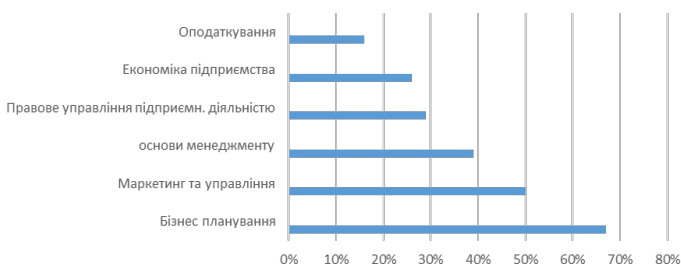
виокремити і тих молодих людей, які дивляться на цей вид діяльності не з прагматичного погляду, а як на можливість реалізувати себе – таких виявилось 18%. Є також студенти, які сприймають підприємництво як можливість набути незалежності (12% опитаних), принести користь суспільству (9%), піднятися у кар'єрному плані (6%) (табл. 1).

Для ведення підприємницької діяльності потрібні спеціальні знання, причому у різних напрямках, насамперед – економічних, управлінських, правових, професійних. Чи достатньо студент володіє цими знаннями? Результати опитування представлені на мал. 1.

Об'єктивно можна констатувати, що з урахуванням вікової категорії та ентузіазму опитуваних нами студентів, половина з них все ж таки вважають, що мають достатньо знань для відкриття власного бізнесу. Ймовірно, студенти завищують рівень своїх знань або спрощують стан справ навіть з урахуванням того, що частина опитаних студентів пос-

Мал. 1. Результати відповіді на запитання «Чи достатньо у Вас знань для відкриття власного бізнесу?»

Мал.2. Бажані студентами форми підтримки підприємців з боку держави

Справді, економікою та податками мають займатися фахівці, а для підприємця насамперед важливі планування, маркетинг та

управління продажами. Зрозуміло, у розподілі пріоритетів знань багато залежить від виду діяльності, розмірів підприємства, товарообігу та інших чинників. Розвиток бізнесу залежить від стратегії держави, наприклад, – наскільки сприятливі умови у для розвитку підприємницької активності воно створює. Держава впливає на підприємництво різними засобами, насамперед через законодавство, податкову політику, може надавати підтримку консультаціями, різними пільгами, кредитами, орендою приміщень, створенням інфраструктури обслуговування підприємницької діяльності, наприклад, логістичних центрів.

У багатьох розвинених країнах з ринковою економікою створюються сприятливі умови для розвитку малих підприємств. На них зайнята значна частка економічно активних трудових ресурсів. Так, у США близько половини працездатного населення задіяно на підприємствах малого бізнесу.

Статистичні дані асоціації європейського бізнесу підтверджують, що мале підприємництво у країнах ЄС розвивається стрімко та становить 50–60% у структурі економіки, що вигідно відрізняється від рівня розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. За статистикою, малі підприємства у деяких європейських країнах становлять до половини загальної кількості всіх підприємств.

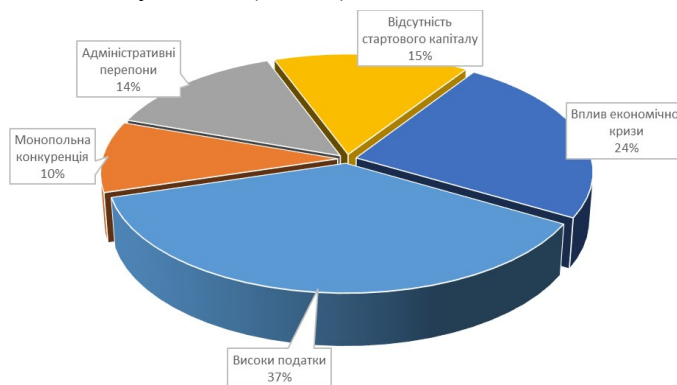
За статистикою, в Україні найбільш складним для становлення бізнесу є початковий етап. Проблеми на перших етапах розвитку зазнають і зарубіжні компанії, що добре видно на прикладі деяких розвинених європейських країн.

Які форми підтримки з боку держави хотіли б бачити студенти – майбутні підприємці? Наше опитування показало, що потенційні підприємці не мають чітких уявлень про ефективність різних заходів державної підтримки малого бізнесу (мал. 3).

Мал. 3. Бажані студентами форми підтримки підприємців з боку держави

Судячи з отриманих даних, опитані студенти явно недооцінюють значущість освітньої підтримки підприємців (зазначили лише 7% опитаних) та переоцінюють важливість фінансової – 26% опитаних, а інформаційно-консалтинговою підтримкою стурбовані лише 9% опитаних студентів. Розвитку підприємництва в Україні, на думку опитаних, заважають насамперед високі податки – так вважає третина студентів (мал. 4).

Мал.4. Чинники, що стримують розвиток

Проте 64% опитаних студентів готові зайнятися підприємництвом, п'ята частина опитаних не мають таких намірів, решта 15%

поки що не визначилися. Але майже половина (45%) опитаних студентів мають намір займатися послугами, а виробництво готові освоїти лише 16% студентів.

Хоча можна назвати безліч об'єктивних причин, які стримують мале підприємництво в Україні, безперечно, багато залежить і від самого підприємця, його особистих якостей та інтересів, готовності до ризику, знання та розуміння реальностей ринкової економіки.

«Що забезпечує успіх у підприємницькій діяльності у малому бізнесі?» Думки студентів щодо цього питання представлені на мал. 5.

Мал. 5. Чинники успіху у підприємницької діяльності в малому бізнесі, на думку студентів

Виникає питання: яку мету має людина, коли вирішує відкрити свою справу? Швидко розбагатіти? Увійти в конкурентну боротьбу на ринку і наразитися на ризик втратити все у разі невдачі? Що рухає вже сформованим підприємцем у прийнятті ним рішень? І чи впливають ціннісні орієнтації та мотиви підприємця на успішність його діяльності? Відповідь на ці питання ховається у ціннісних орієнтаціях та мотивах підприємницької діяльності.

Ціннісні орієнтації є підставою оцінки людиною дійсності, ранжирування об'єктів за

їхньою суб'єктивною пріоритетністю. Цінності в економічній поведінці підприємця – це загальні судження людини, що виражають порівняльну значущість різних аспектів його роботи або діяльності, включаючи її зміст та результати. Цінності впорядковуються за відносною важливістю, організуючи ієрархію особистих переваг людини, а також залежать від історичної доби, культури, національної ідентичності та багатьох інших чинників. Люди, для яких пріоритетом є соціальний порядок, справедливість та взаємодопомога, у своїй діяльності орієнтовані на їхнє досягнення. Аналіз цінностей підприємців дозволяє краще зрозуміти стимули їхньої економічної активності.

Можливість організувати свою власну справу, виходячи зі своїх уявлень про життєві цілі відповідно до власних цінностей, є дуже сильним стимулом підприємницької активності. Для аналізу підприємницької діяльності найважливішим є розподіл цінностей на матеріальні та соціальні. Матеріальні цінності, цілі досягнення високого прибутку у бізнесі, як правило, домінують. Але специфіка підприємницької діяльності полягає у тому, що ризик у бізнесі здатний викликати втрату деяких цінностей, що може негативно позначитися на результатах діяльності.

Безумовно, не менш важливими є й соціальні цінності підприємця. Успішна підприємницька діяльність залежить від партнерських зв'язків, що виникають протягом певного часу, а також їх кількості та надійності. Їхня відсутність або втрата можуть згубно вплинути на підприємницьку діяльність. Ділові зв'язки, ділова репутація формують статус підприємця, можуть сприяти зростанню доходів та прибутку.

ку, стати «подушкою безпеки» та зменшити ризики. Звідси випливає, що дуже важливими є міцні ділові зв'язки та «чистота» ділової репутації. Їхня відсутність або втрата можуть згубно вплинути на підприємницьку діяльність. Ділові зв'язки, ділова репутація формують статус підприємця, можуть сприяти зростанню доходів та прибутку, стати «подушкою безпеки» та зменшити ризики. Звідси випливає, що дуже важливими є міцні ділові зв'язки та «чистота» ділової репутації.

Для характеристики особистості підприємця та стимулів його діяльності доцільно виокремити егоїстичні та альтруїстичні мотиви. Головним егоїстичним мотивом підприємницької діяльності завжди було підвищення особистого матеріального добробуту, альтруїстичним – робити добро іншим людям, бути корисним оточуючим, суспільству. Егоїстичні мотиви висловлюють приватні інтереси підприємця, альтруїстичні – пов'язані з інтересами оточуючих, сім'ї, трудового колективу. Поведінка людини визначається співвідношенням егоїстичних та альтруїстичних мотивів у структурі її мотивації. Це співвідношення не є раз і назавжди заданим, а може змінюватися залежно від конкретних обставин, зовнішнього середовища, ситуації, несподіваних поворотів долі (Креденцер, 2019).

Під час аналізу економічної діяльності часто перебільшують егоїстичні мотиви (наприклад, концепція «економічної людини»). Альтруїстичні мотиви закладені в природі людини, вони так само органічно притаманні людині, як і егоїстичні. Під час аналізу економічної діяльності часто перебільшують

егоїстичні мотиви (наприклад, концепція «економічної людини») (Москаленко, Шайгородський 2012). У процесі еволюції людського суспільства вижили і розвивалися ті групи людей, які дбали про оточуючих, про потомство, дітей і старих, хворих і слабких. Проблема егоїстичних мотивів полягає в тому, що, якщо підприємець прагнутиме, припустимо, лише до максимізації прибутку й досягнення матеріального добробуту за будь-яку ціну, не звертаючи уваги на способи досягнення мети, зросте ризик негативних соціальних наслідків для розвитку суспільства (Карамушка, Худякова, 2011).

Альтруїстичні мотиви виражають готовність підприємця діяти на користь суспільству, задоволення суспільних потреб іноді на шкоду особистим інтересам. Полягають вони у виділенні коштів на розвиток культури, спорту, на благодійність. Але навіть при скоєнні суспільно корисного вчинку, спрямованого на благополуччя людей (соціальні проекти, меценатство), поведінка підприємця зберігає егоїстичну основу, зокрема, задовольняє егоїстичні мотиви у самореалізації, у суспільному визнанні основу, зокрема, задовольняє егоїстичні мотиви у самореалізації, у суспільному. Існує думка, що підприємцем рухає прагнення до самореалізації через розв'язання суспільних проблем. Вважається, що індивідуальний вибір визначається під впливом не лише особистого інтересу, але й моральних зобов'язань, які детермінують вибір як цілей, так і засобів їх досягнення.

Висновки з цього дослідження. Підприємництво дуже впливає на економіку, спри-

яє створенню таких економічних умов, які потрібні для досягнення високої ефективності ринкового господарства. Розвинений малий бізнес є одним із важливих чинників забезпечення гнучкості та сталого розвитку економіки країни.

Центральне місце у успішності бізнесу належить особистості підприємця, його ціннісним орієнтаціям, чим зумовлені його поведінка, вчинки, рішення.

Виявлено, що більшість студентської молоді позитивно ставляться до підприємців, підприємницької діяльності, не менша кількість студентів хоче стати підприємцями.

Констатовано, що студентська молодь добре розуміє, що підприємництво – це завжди ризик. Стримуючими чинниками для підприємця-початківця є конкуренція і мінливість сучасного ринку. Нині велика кількість людей вже займаються підприємництвом і знайти свою нішу на ринку стає все важче. Тільки цілеспрямовані та працелюбні молоді люди можуть розраховувати на успіх у підприємстві.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у розробці критеріїв оцінки рівня сформованості підприємницької компетентності студентів. Як оцінка сформованості підприємницької компетенції студентів може бути морально-ціннісний (визначає ставлення студента до дійсності, проявляється в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, мотивах), когнітивно-афективний (якості студента, які становлять основу його поведінки, у тому числі усвідомлення та оцінку самого себе), діяльнісно-практичний (практичний прояв студентом отриманих знань у реальному житті).

ті) критерії та рівні їх сформованості (базовий, підвищений, високий).

References:

- Weber, M. (2013). *Hospodarstvo i suspil'stvo* (M. Kushnir, Trans.). Kyiv: Vsesvit.
- Hoi, I. V., & Smelianska, T. P. (2013). *Pidpriemnytstvo: Navchal'nyi posibnyk*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury.
- Karamushka, L. M., & Khudiakova, N. Yu. (2011). *Motyvatsiia pidpriemnyts'koi diial'nosti: Monohrafiia*. Kyiv–Lviv.
- Kreden'tser, O. V. (2019). *Psykhohihiia rozvytku pidpriemnyts'koi aktyvnosti personalu osvitykh orhanizatsii: Monohrafiia*. Kyiv: Lohos.
- Moskalenko, V., & Shaigorods'kyi, Yu. (2012). *Ekonomichna kul'tura osobystosti: Sotsial'no-psykhologichnyi aspekt: Monohrafiia*. Kyiv: Tsentri sotsial'nykh komunikatsii.
- Ahlstrom, D. (2010). Rapid institutional shifts and the co-evolution of entrepreneurial firms in transition economies. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 34(3), 531–554.
- Carree, M., Martin, A., & Thurik, A. R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth. In Z. J. Acs & D. B. Audretsch (Eds.), *Handbook of Entrepreneurship Research* (pp. 557–594). Springer.
- Drucker, P. (1992). *Innovation and entrepreneurship: Practice and principles*. New York: HarperBusiness.
- Lin, Y. (2015). Influences of cross-functional collaboration and knowledge creation on technology commercialization: Evidence from high-tech industries. *Industrial Marketing Management*, 49, 128–138.
- Schumpeter, J. (2007). *Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge.
- Sombart, W. (2001). *Noo-Soziologie*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Singer, S. (2019). *Global Entrepreneurship Monitor 2014 Global Report*. GERA.
- Werung, D. A. (2006). *Taking risks: The management of uncertainty*. New York: Free Press.

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна

Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Мельничук Тетяна Іванівна

Кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливості ставлення студентської молоді до підприємницької діяльності, підкреслюється роль молоді та її участі у виборі професії, мотивах підприємницької діяльності. Обґрунтовано, що молодь з властивими їй енергією, ентузіазмом та творчою активністю, орієнтована на пошук нових сфер застосування своїх сил, нових перспективних видів професійної діяльності, що особливо велике значення має в умовах цифровізації економіки, масштабного розвитку та впровадження комп'ютерних технологій. Зроблено історичний аналіз розвитку поняття «підприємець». Підприємництво через свої широкі можливості посідає особливе місце у утвердженні економічної свободи та ідеалів громадянського суспільства, є невід'ємним атрибутом розвинутої демократичної держави. Особливе значення має мале підприємництво для сталого зростання добробуту громадян і процвітання суспільства, його економічного та розвитку. Особливе значення має мале підприємництво для сталого зростання добробуту громадян і процвітання суспільства, його економічного та соціального розвитку. Розглянуто теоретичні основи дослідження цінностей та професійно-ціннісних орієнтацій студентської молоді на заняття підприємницькою діяльністю. Вивчено чинники, що впливають на оцінку роботи у структурах малого бізнесу. Проаналізовано роль та місце підприємницької діяльності у життєвих планах молодих людей. Особливу увагу приділено мотивації підприємницької діяльності, її привабливості для молоді. Вивчено чинники, які, на думку студентів, стримують розвиток малого підприємництва в Україні, а також бажані форми підтримки підприємців з боку держави. Виявлено соціально-психологічні чинники, що вплива-

ють на вибір підприємницької діяльності як способу професійного самовизначення студентської молоді. Виявлено, що більшість студентської молоді позитивно ставляться до підприємців, підприємницької діяльності, не менша кількість студентів хоче стати підприємцями, але студентська молодь добре розуміє, що підприємництво – це завжди ризик. Результати дослідження можуть бути використані як рекомендації щодо проведення роботи з професійної орієнтації учнів, молодих робітників, а також для вдосконалення форм державної підтримки малого підприємництва в Україні.

Ключові слова : підприємницька діяльність, чинники, молодь, опитування, ціннісні орієнтації, мотивація.

Iryna Zubiashvili

PhD in Psychology, Senior Research Fellow at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Tetiana Melnychuk

PhD in Psychology, Senior Research Fellow at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

**EMPIRICAL RESEARCH OF STUDENTS'
ATTITUDE TOWARDS ENTREPRENEURSHIP**

ABSTRACT

The article presents the results of an empirical study of the peculiarities of the attitude of young students to entrepreneurship, emphasizes the role of young people and their participation in choosing a profession, and the motives for entrepreneurial activity. It is substantiated that young people, with their inherent energy, enthusiasm and creative activity, are focused on finding new areas of application of their strengths, new promising types of professional activity, which is of particular importance in the context of digitalization of the economy, large-scale development and implementation of computer technologies. A historical analysis of the development of the concept of "entrepreneur" has been made. Entrepreneurship, due to its wide possibilities, occupies a special place in the establishment of economic freedom and the ideals of civil society, and is an integral attribute of a developed democratic state. Small entrepreneurship is of particular importance for the sustainable growth of citizens' well-being and the prosperity of society, its economic and social development. The

theoretical foundations of the study of values and professional and value orientations of student youth towards entrepreneurial activities are considered. The factors influencing the assessment of work in small business structures are studied. The role and place of entrepreneurship in the life plans of young people is analyzed. Particular attention is paid to the motivation of entrepreneurship and its attractiveness for young people. The factors that, according to students, hinder the development of small business in Ukraine, as well as the desired forms of support for entrepreneurs from the state, were studied. The socio-psychological factors that influence the choice of entrepreneurial activity as a way of professional self-determination of student youth were identified. It was found that the majority of young students have a positive attitude towards entrepreneurs and entrepreneurial activity, a significant number of students want to become entrepreneurs, but young students understand well that entrepreneurship is always a risk. The results of the study can be used as recommendations for conducting work on the professional orientation of students and young employees, as well as for improving forms of state support for small businesses in Ukraine.

Keywords: entrepreneurial activity, factors, youth, survey, value orientations, motivation.

How to cite (як цитувати):

Zubiashvili, I., & Melnychuk, T. EMPIRICAL RESEARCH OF STUDENTS' ATTITUDE TOWARDS ENTREPRENEURSHIP. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(3), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.1>

Зубіашвілі, І., & Мельничук, Т. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(3), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.1>

Дата отримання статті: 12.01.2025

Дата рекомендації до друку: 24.02.2025

Дата оприлюднення: 31.03.2025

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Лавренко Ольга Василівна¹

¹Кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/U-5744-2017>

UDC: 316.6

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність підприємницької компетентності молоді як соціально-психологічної проблеми. Підприємницьку компетентність кваліфіковано як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва. З'ясовано відмінність дефініцій «компетенція» та «компетентність», розкрито сутність понять «підприємницька компетентність», «ключова компетентність». Підкреслено, що розвиток підприємницької компетентності відбувається поетапно, починаючи зі шкільної освіти, продовжуючись у закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Виділено компоненти підприємницької компетентності. Розглянута сутність Рамки підприємницької компетентності EntreComp як засобу вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Підкреслено необхідність врахування у вітчизняній практиці досвіду європейських країн, використання принципів, підходів, інструментарію та практик ЄС щодо розвитку підприємницької компетентності молоді.

Ключові слова: компетенція, компетентність, підприємницька компетентність, ключові компетентності, Рамка EntreComp, конвергентне мислення, дивергентне мислення.

Постановка проблеми.

Важливою умовою економічного розвитку країни є конкурентоспроможна молодь, яка підготовлена до життя в умовах інформаційного суспільства та здатна соціалізуватися й самореалізуватися в сучасному суспільстві. Сучасна молода людина живе в світі швидкоплинних змін і викликів сьогодення, зокрема динамічних темпів техніко-технологічних трансформацій, суттєвих змін у політичній та економічній ситуації, загрозливих пандемій світового масштабу, гострих воєнних конфліктів і воєнних дій, що загрожують її існуван-

ню. Ці умови життя вимагають від людей бути адаптивними, творчими особистостями, здатними орієнтуватись, приймати рішення та ефективно працювати, а також використовувати нові підходи, ідеї та рішення.

Формування і розвиток підприємницької компетентності надзвичайно важливі для адаптації до нових умов та успішної реалізації особистісного потенціалу. Оскільки підприємницька компетентність є ключовим чинником успішної підприємницької діяльності та економічного розвитку особистості, здатної забезпечити своє економічне існування, то її до-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olha Lavrenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

слідження набуває особливої актуальності в умовах глибоких суспільних трансформацій, спричинених повномасштабною війною в Україні.

Однією з ключових цілей політики Європейського Союзу і держав-членів упродовж багатьох років є розвиток підприємницької компетентності громадян та організацій Європи. Для того щоб мати найкращих фахівців, необхідно різними способами сприяти їхньому організованому розвитку та самовдосконаленню, включаючи набуття ними підприємницької компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика розвитку підприємницької компетентності широко досліджується як в Україні, так і за кордоном. Наукові дослідження включають в себе концептуальні підходи до поняття підприємницької компетентності, її сутності, складових, подальшого розкриття стратегій та технології її формування й розвитку як на різних вікових етапах, так і у майбутніх фахівців різного профілю тощо.

Сучасний науковий доробок за проблематикою підприємницької компетентності у дослідницькій площині – від методологічних засад до практичних пропозицій – знайшов відображення в наукових працях зарубіжних вчених, які по праву належать до сучасних в цьому напрямі наукових розвідок. Передусім необхідно виділити таких науковців, як: Casson, M. C. (2004). Gribben, A. A. (2005), Boyatzis R. E. (1982), Wong S. C. (2020), Raven J. (1984), Roeger C. (2016), Spencer L. M. & Spencer S. M. (1993), Spector J. (2006),

White R. W. (1959), Fügemann M. W. (2004), Schroder H. M. (1989) та ін.

Науковий пошук українських вчених у царині проблематики підприємницької компетентності також представлений багатьма роботами, зокрема в цьому напрямі працюють Прищепа С. (2016), Затонацька Т., Герасименко О. (2023), Кабацька О. (2020), Молдаван А. (2020), Гільберг Т. (2020), Скупейко І.М. (2021), Білова Ю. А. (2015), Морзе Н. та Балик Н. (2015), Кучай О.В. (2009), Нагорна Н.В. (2007), Овчарук О.В. (2017), Дутка Г.Я. (2021), Шеліган О.Н. (2019), Лупаренко С. (2020) та ін.

Мета дослідження: в результаті теоретичного аналізу наукових джерел визначити та розкрити проблему розвитку підприємницької компетентності молоді, її компонентів.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для досягнення мети статті використовувалися аналіз, синтез та узагальнення наукової літератури і нормативних документів з проблеми розвитку підприємницької компетентності молоді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на різнопланове опрацювання компетентнісного підходу в освіті, бізнесі, менеджменті, дискусійним залишається контент поняття компетентностей, відмінностей понять «компетенція» та «компетентність», різновидів компетентності, складових та компонентів підприємницької компетентності.

Так, окремі вчені дотримуються точки зору, що дефініції понять «компетенція» та «компетентність» є синонімами, інші наполя-

гають на тому, що зазначені категорії мають різні значення і не можуть бути взаємозамінними.

Водночас не втрачає актуальності науково-прикладна проблема формування моделей підприємницької компетентності, посилюється практичне значення розробки ефективного інструментарію розвитку та удосконалення компетентностей.

Виклад основного матеріалу.

Загалом у науковій літературі поняття підприємницької компетентності особистості визначається неоднозначно й розглядається як результат самоперетворюючої діяльності, цілеспрямованої роботи над собою, розвитку особистісних рис та професійних якостей. Вона трактується як: а) сукупність особистісних і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно розв'язувати різні завдання і досягати вагомих результатів діяльності (Стрельников М., 2015); б) складний, суперечливий і багатоаспектний процес, що передбачає опанування особистістю підприємницьких знань і становлення на цій основі підприємницької свідомості й підприємницької поведінки (Назаренко Г.Ю., 2020); в) інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку й реалізації нових ідей та дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті (Білова Ю., 2015); г) як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності (С. Прищепа, 2016) та ін.

У вужчому розумінні (коли бізнес розглядається як змога отримання прибутку) підприємницька компетентність розглядаються як реалізація основних бізнес-функцій: планування та фінансового управління. У ширшому розумінні, з розширенням напрямів та типів підприємницької діяльності (соціальне підприємництво, підприємництво у сфері культури, еко-підприємництво), розширюється і перелік компонентів, що описують підприємницькі компетенції: креативність, пошук та використання можливостей, самоефективність, впевненість у собі, комунікації, лідерство, прийняття рішень, інновації, відповідальність, співпраця, генерація ідей, розв'язання проблем, незалежність, вміння вести переговори та вирішення завдань через соціальну та професійну взаємодію. Звідси виходить завдання формування широкого переліку підприємницьких компетенцій, потрібних для здійснення підприємницької діяльності, спрямованої на отримання як економічного, так і соціального, екологічного та інших видів ефектів (Beugelsdijk S., Maseland R., 2011:267).

Науковцями зазначається, що існує відмінність між поняттями «компетенція» і «компетентність». Під *компетенцією* зазвичай розуміють сукупність знань, умінь, навичок та якостей особистості, які формуються у процесі навчання для успішної діяльності у певній галузі. Компетенція відноситься до поведінкових характеристик особистості, мотивації та особистісних якостей, у той час як *компетентність* – здатність до здійснення реальної, життєвої дії, яка веде до певного результату. Відповідно до визначення, прийнятого Європейською комісією, компетентністю є

«доведена здатність використовувати знання, навички та особисті здібності у роботі, навчанні та у професійному та особистому розвитку» (Kovalchuk V. I., 2021: 32). Зазначимо, що поняття компетентності не зводиться лише до знань і навичок, а належить до сфери складних умінь і ознак особистості. Компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів та студентів і формується передусім на основі опанування змісту загальної середньої та вищої освіти.

Так, Прищепа С. (2016) у своїх наукових пошуках розкриває сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність». Вона на основі аналізу наукової літератури трактує це поняття як «сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності». Важливим в її наукових дослідженнях є вікові показники для початку формування підприємницьких умінь. Науковиця звертає увагу на закладання фундаменту підприємницької компетентності в учнів шкіл, які беруть участь в дослідницькій діяльності, в учнівському самоврядуванні, виконують роль організаторів різних шкільних справ тощо. Школярі, обираючи майбутню професію, обов'язково планують створення власної справи тощо. Науковиця показує важливість формування підприємницької компетентності в учнів з початкової школи в зв'язку зі змінами ринкових умов нашої держави. Тим самим школярі, які знайомляться з основами економічних понять, явищ, категорій та істин, з потребами людей на сучасному етапі, закладають фундамент свого благополучного життя (Прищепа С. М., 2016).

Підприємницька компетентність – це модель поведінки, яка дозволяє людині успішно втілювати власні задуми в життя. Для реалізації цих задумів людина повинна вміти планувати свою діяльність, застосовувати творчі та інноваційні підходи до роботи, а в разі потреби – ризикувати.

Підприємницька компетентність багатьма науковцями визначається як ключова компетентність, яка застосовується до всіх сфер життя: від сприяння особистісному розвитку до активної участі в житті суспільства, (повторного) виходу на ринок праці як найманого працівника або як самозайнятої особи та створення нових підприємств.

В якості робочого визначення підприємницьку компетентність будемо розглядати як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва.

Розпочинати формувати підприємницькі вміння і компетентності потрібно ще в шкільні роки. Вони стануть корисними для учнів, які беруть участь у проєктній роботі чи дослідницькій діяльності, є організаторами шкільних заходів.

Безперечно, найефективнішими засобами розвитку підприємницької компетентності є ділові ігри та тренінги. Вони дозволяють школярам відтворювати життєві ситуації, ставити себе на місце експертів з актуальних питань, а також відслідковувати практичну діяльність дорослих і засвоювати знання, необхідні у підприємстві.

Починаючи зі шкільного навчання, як зазначають настанови «Нової української школи», необхідно формувати в учнях «ініціативність і підприємливість», а також «уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави». Концептуальними засадами реформування середньої школи є основи формування фінансової грамотності учнів – «вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо» (Nova ukrainska shkola, 2016). Зважаючи на це, доцільно вважати школу освітньою інституцією, що першою надає знання, котрі надалі складуть основу для формування і розвитку підприємницької компетентності особистості.

Надалі розвиток підприємницької компетентності логічно продовжується у закладах вищої освіти та професійної (професійно-технічної) освіти, по закінченню яких студенти після отримання диплому повинні знати, як та де реалізувати набуті в процесі освіти підприємницькі компетентності з найкращим для них результатом. Перспективним у їх розвитку є використання проєктного методу. Актуальність проєктної діяльності полягає в тому, що вона, по-перше, ініціює прийняття нестандартних рішень; по-друге, вона є практико-орієнтованою, завжди спрямована на конкретні потреби; по-третє, розвиває соціальну активність і відповідальність студентів. Виконуючи різні проєкти, студент вчиться самостійно міркувати, робити висновки, порівнювати,

аналізувати, встановлювати закономірності. Водночас це сприяє формуванню ключових компетентностей особистості, зокрема самостійності отримання знань, розвитку творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви, інтуїції, комунікативних і творчих здатностей (Козак Н. С., Постіл С. Д., Цимбал П. В., 2021).

Компетентність пов'язана з певними обставинами (умовами), тобто з конкретною ситуацією. Саме в конкретній ситуації виявляється компетентність – здатність мобілізувати необхідні (відповідні) досвід та якості особистості й одержати особистісно і соціально значущий результат. Невиявлена компетентність щонайбільше залишається прихованою можливістю суб'єкта.

Дискусійним в наукових пошуках є питання складових та компонентів підприємницької компетентності. Основу їх заклав Raven J. (1984), який виділив такі складові компетентності як особистого утворення: когнітивні, афективні, вольові якості і досвід. Кожна складова зводиться до певних дій особистості, а саме: когнітивних – це знання, уміння, навички; афективних – настанова, емоції, стимул, цінності, ставлення; вольових – поведінкові зусилля, мобілізація енергії, настирливість; досвіду – уміння братися і вирішувати справу, співпрацювати, успіх, задоволення від виконаної справи тощо.

Узагальнюючи думку науковців щодо компонентів підприємницької компетентності, можемо дійти висновку, що ними є:

Знання та вміння: економічні знання, розуміння ринкових механізмів, основ фінансів; вміння розробляти бізнес-плани, аналізувати ризики, приймати рішення; навички уп-

равління, маркетингу, продажів; вміння презентувати, спілкуватись, вести переговори.

Психологічні якості: ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість; креативність, здатність до інновацій, готовність до ризику; емоційна стійкість, вміння працювати в умовах невизначеності; вміння працювати в команді та лідерські якості.

Ставлення до підприємництва: розуміння цінності підприємництва для суспільства; позитивне ставлення до ризику та невдач як можливостей для навчання; впевненість у власних силах та віра у свій успіх.; формування підприємницької компетентності.

Освітній процес: впровадження підприємницької освіти в навчальні програми різних рівнів.

Практичний досвід: залучення учнів та студентів до участі у бізнес-проектах, стажуваннях, конкурсах.

Розвиток особистісних якостей: створення умов для розвитку лідерських якостей, креативності, вміння працювати в команді.

Підтримка підприємницької ініціативи: надання консультацій, фінансової підтримки, допомоги у пошуку ресурсів.

Розвиток підприємницької компетентності є важливим не тільки для особистісного, а й для соціального розвитку, а також для економічного зростання країни.

Сьогодні Україна прагне стати повноправним членом Європейського Союзу. Зазначимо, що однією з ключових цілей політики Європейського Союзу і держав-членів впродовж багатьох років є розвиток підприємливості громадян і організацій Європи. До того ж у вітчизняній освітянській і науковій спільноті

глибшає розуміння того, що підприємницьким умінням, ключовим компетентностям, знанням і настановам можна і треба навчатися (EntreComp, 2019). Зі свого боку це приведе до широкого розвитку підприємницького мислення і підприємницької культури, корисних як для окремих громадян, так і для суспільства загалом що особливо важливо й актуально в умовах нестабільної політичної та економічної ситуації, повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави та повоєнного відродження країни.

Європейська комісія запропонувала програму «Новий план дій для Європи щодо вмінь: Працюємо разом для посилення людського капіталу, працездатності та конкурентоспроможності», спрямовану на виклики, які постали перед Європою, щодо розвитку компетентностей. Мета цього документа полягає в тому, що кожен повинен мати ключовий набір компетентностей, необхідних для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості. До таких компетентностей належать знання рідної мови, математики, природничих наук та іноземних мов, а також такі наскрізні компетентності, як вміння у сфері інформаційних технологій, підприємливість, критичне мислення, вирішення проблем, вміння вчитися тощо.

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу – це ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства.

ва шляхом формального, неформального та інформального навчання. Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві.

В означеній програмі розроблена Рамка підприємницької компетентності, відома як *EntreComp*, яка пропонує засіб вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Метою рамки є досягнення спільного розуміння щодо такої компетентності, як підприємливість, шляхом визначення трьох сфер компетентностей (*Ідеї та можливості; Ресурси; Трансформація в дії*), 15 компетентностей, 442 результатів навчання та 8 рівнів майстерності, на яких ґрунтуються нинішні та майбутні ініціативи. Завдяки цьому вона може розглядатися як багатоцільовий довідник. Модель поступу *EntreComp* слугує еталоном розвитку майстерності, починаючи зі створення цінності, досягнутої за зовнішньої підтримки, і закінчуючи зміною – створенням цінності (Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G., 2016).

Кожна сфера передбачає розвиток певних компетентностей та навичок. Так, *сфера «Ідеї та можливості»* включає в себе: виявлення можливостей, креативність, бачення, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення; *сфера «Ресурси»*: самосвідомість і самоєфективність, мотивацію і наполегливість, мобілізацію ресурсів, фінансову та економічну грамотність, мобілізацію інших осіб; *сфера «Трансформація в дії»*: ініціативність, планування та управління, додання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпрацю з іншими особами, нав-

чання через досвід.

EntreComp визначає підприємливість як наскрізну компетентність, яка застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі у житті суспільства, входження (повторного входження) на ринок праці в якості працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства (культурного, соціального чи комерційного характеру).

Це поняття базується на широкому визначенні підприємливості, яке ґрунтується на створенні культурної, соціальної чи економічної цінності. Воно охоплює різні види підприємництва, у тому числі внутрішньоорганізаційне, соціальне, «зелене» підприємництво, а також підприємництво у сфері інформаційних технологій тощо. Воно стосується як окремих осіб, так і груп (команд чи організацій) та означає створення цінності у приватному, публічному та інших секторах, а також у будь-якому гібридному поєднанні трьох вищевказаних. Зрештою, воно є нейтральним стосовно сфер діяльності: будь-яка особа може виходити з ідей та можливостей з метою генерування цінності для інших у будь-якій сфері діяльності та будь-якому можливому ціннісному ланцюжку. Компетентною особою є та, котра вміє реалізовувати знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для вирішення проблеми в конкретних умовах.

Слід зазначити, що в сучасному світі підприємницькі компетенції потрібні як бізнесменам, так й іншим працівникам, оскільки вони забезпечують реалізацію управлінських функцій на всіх рівнях організаційної діяльно-

сті, особливо у частині створення та виведення на ринок нових товарів та послуг, досліджень і розробок, освоєння нових ринків.

Згідно з дослідженням GEM, майже 70% дорослого населення 54 країн вважають, що підприємництво розглядається як змога підвищення соціального статусу індивіда в суспільстві (Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018: 23).

Johannisson B. (1991), який є відомим теоретиком у галузі підприємницької освіти та лауреатом Всесвітньої премії за внесок у дослідження підприємництва, виокремлює п'ять компетенцій, які важливі для підприємця. На його думку, потрібно: розуміти, навіщо людина цим хоче зайнятися («знати, навіщо»); вміти цим займатися («знати, як»); розуміти, з ким важливо взаємодіяти, щоб бізнес був успішним («знати», «хто»); мати хорошу інтуїцію, тобто відчувати, коли потрібно запустити свій бізнес («знати», «коли»); і, нарешті, мати знання на тему бізнесу («знати, що»).

Підприємництво є рушійною силою і економіки, і суспільства. Навчання підприємству сприяє формуванню підприємницького мислення та компетентності у суспільстві, а також створенню нових підприємств, більш ефективному використанню творчого потенціалу та існуючих знань і вмінь. У цьому сенсі навчання підприємству стає пріоритетом політики Європейського Союзу, а також напрямом, що розвивається в контексті сучасного навчання та освіти. Адже, як вважає П. Друкер, «більшість того, що ви чуєте про підприємництво, неправда. Воно не чаклунство, не таїнство, і не має жодного відношення до генів. Підприємництво – це дисципліна і, як

будь-якій дисципліні, їй можна навчитися» (Drucker P. F., 1985:123).

Ключовим завданням у цій ситуації для освіти стає формування у молодих людей підприємницьких компетенцій, адже будь-яка сфера освіти незалежно від напряму та практичної значущості в основі має формування системи професійних компетенцій. Що більша кількість підприємницьких компетенцій є в арсеналі людини, то з більшою ймовірністю вона впорається з бізнес-завданнями, що стоять перед нею. І, відповідно, відсутність певних підприємницьких компетенцій у людини знижує її ефективність у бізнес-діяльності.

Нині у Європейських країнах немає єдиного переліку підприємницьких компетенцій. Під підприємницькими компетенціями розуміють коло питань, у яких людина володіє авторитетністю, пізнанням, досвідом успішного ведення бізнесу, і навіть поведінку, що демонструється у процесі ефективного виконання завдань під час здійснення підприємницької діяльності.

Водночас звертається увага, що навчальні заклади повинні втілювати в життя парадигму Lifelong Learning, орієнтовану на підвищення компетенцій людини під потреби економіки, що змінюються.

Для вироблення системної, наукової основи формування підприємницьких компетенцій сучасної людини, орієнтованих на потреби сучасної економіки, потрібно виокремити роль університетів у цьому процесі, а також позначити ті заходи, реалізація яких призведе до більш ефективного використання когнітивних ресурсів.

За даними GEM, багато людей

(особливого молодого віку) вважають за краще отримувати не системну освіту університетського рівня, а набувати навичок, потрібних для створення власного бізнесу та організації ефективних бізнес-процесів.

Для формування професійних компетенцій, у тому числі і підприємницьких, людині потрібна широка сукупність знань не лише наукових, а й суспільно зумовлених (тобто життєвих у тому числі), розвиток інтелекту та дивергентного мислення. Відповідно до концепції Г. Гарднера, інтелект є множинною величиною. Людина має ключові компетенції – різні види інтелектів, які існують у різних пропорціях у різних людей: абстрактний інтелект (символічне мислення, здібності в галузі математики та формальної логіки), соціальний інтелект (розуміння соціальних контекстів та адекватне спілкування з людьми), практичний інтелект (здоровий глузд), емоційний інтелект (самосвідомість та самоврядування), естетичний інтелект (почуття форми, здібності в галузі дизайну, музики, мистецтва та літератури), кінестетичний інтелект (фізичні вміння) (Beugelsdijk S., Maseland R., 2011:311).

В процесі набуття підприємницьких компетенцій необхідно переходити від конвергентного мислення (звуження кола можливостей та пошук одного правильного варіанту відповіді) до дивергентного (формування компліментарних розумових здібностей, пов'язаних із креативним мисленням, інноваційністю, уявою та винахідливістю).

Реалізація парадигми Lifelong Learning (навчання впродовж життя) можлива лише на базі наукової платформи університетів. Саме університети не лише формують професійні

базові компетенції, а й забезпечують їх розвиток та трансформацію у підприємницькі здібності. Це стає можливим за рахунок реалізації програм бізнес-освіти. Особливості реалізації парадигми Lifelong Learning через систему бізнес-освіти полягають у:

- використанні інформаційних технологій у процесі навчання;
- застосуванні практико-орієнтованого підходу;
- розвитку когнітивного комплексу людини;
- реалізації міждисциплінарних програм (European Parliament and the Council, 2008: 23).

Це передбачає створення методичної основи для розвитку підприємницьких компетенцій та формування гнучких освітніх траєкторій. Реалізація програми спрямована на перехід видів мислення від конвергентного до дивергентного.

Набуття підприємницьких компетенцій можна представити у вигляді таких взаємопов'язаних процесів: набуття базових професійних компетенцій, набуття підприємницьких компетенцій і підприємницького мислення, набуття підприємницьких відносин і культури підприємництва. Основні принципи бізнес-освіти можна сформулювати відомими латинськими висловами: *Natura incipit, ars dirigit, usus perficit* (природа починає, мистецтво спрямовує, досвід удосконалює); *Docendo discimus* (навчаючи, ми самі вчимося), *Non scholae, sed vitae discimus* (ми вчимося не в школі, а в житті). Саме це дозволяє найефективніше використовувати когнітивні ресурси, перетворювати їх у підприємницькі компетен-

ції.

Отже, вирішуючи питання набуття підприємницьких компетенцій, потрібних для сучасних економічних умов, слід проводити якісні та релевантні трансформації процесу навчання. Перехід від конвергентного мислення до дивергентного, розширення принципів та завдань розвитку системи бізнес-освіти дозволять на системному рівні через реалізацію парадигми «освіта протягом усього життя» додавати до базових компетенцій людини підприємницькі компетенції, затребувані економікою. Бізнес-освіта має забезпечувати слухачів додатковими знаннями та вміннями застосовувати ці здібності у контексті створення нового підприємства чи розвитку існуючого бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можемо узагальнити, що загалом у вітчизняній науковій літературі поняття підприємницької компетентності особистості визначається неоднозначно й розглядається як результат самоперетворюючої діяльності, цілеспрямованої роботи над собою, розвитку особистісних рис та професійних якостей. Вона трактується як: а) сукупність особистісних і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно розв'язувати різні завдання і досягати вагомих результатів діяльності; б) як складний, суперечливий і багатоаспектний процес, що передбачає опанування особистістю підприємницьких знань і становлення на цій основі підприємницької свідомості й підприємницької поведінки; в) як інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та

реалізації нових ідей та дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті; г) як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності.

Науковцями підкреслюється, що закладання фундаменту підприємницької компетентності повинно відбуватися ще в початковій школі у зв'язку зі змінами ринкових умов нашої держави, згідно настанов «Нової української школи». Тим самим школярі, які знайомляться з основами економічних понять, явищ, категорій та істин, з потребами людей на сучасному етапі, беруть участь в дослідницькій діяльності, в учнівському самоврядуванні, виконують роль організаторів різних шкільних справ тощо, закладають фундамент свого благополучного життя.

Набуття підприємницької компетентності має логічно продовжуватися в закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти, по закінченню яких студенти після отримання диплому повинні знати, як та де реалізувати набуті в процесі освіти підприємницькі компетентності з найкращим для них результатом. Надалі, згідно парадигми Lifelong Learning, продовжувати набуття підприємницької компетентності протягом усього життя.

Згідно розробленої Європейською комісією програми «Новий план дій для Європи щодо вмінь: Працюємо разом для посилення людського капіталу, працездатності та конкурентоспроможності», кожна людина повинна мати ключовий набір компетентностей, необ-

хідних для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості. До таких компетентностей належать знання рідної мови, математики, природничих наук та іноземних мов, а також такі наскрізні компетентності, як вміння у сфері інформаційних технологій, підприємливість, критичне мислення, вирішення проблем, вміння вчитися тощо.

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу – це ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання. Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві.

У програмі Європейської комісії *Рамка підприємницької компетентності*, відома як *EntreComp*, яка пропонує засіб вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Метою рамки є досягнення спільного розуміння щодо такої компетентності, як підприємливість, шляхом визначення трьох сфер компетентностей. *EntreComp* визначає підприємливість як наскрізну компетентність, яка застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі у житті суспільства, входження (повторного входження) на ринок праці в якості працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства

(культурного, соціального чи комерційного характеру).

Кожна сфера передбачає розвиток певних компетентностей та навичок. Так, *сфера «Ідеї та можливості»* включає в себе: виявлення можливостей, креативність, бачення, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення; *сфера «Ресурси»*: самосвідомість і самоефективність, мотивацію і наполегливість, мобілізацію ресурсів, фінансову та економічну грамотність, мобілізацію інших осіб; *сфера «Трансформація в дії»*: ініціативність, планування та управління, долаття бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпрацю з іншими особами, навчання через досвід.

Нині у Європейських країнах немає єдиного переліку підприємницьких компетенцій. Під підприємницькими компетенціями тут розуміється коло питань, у яких людина володіє авторитетністю, пізнанням, досвідом успішного ведення бізнесу, і навіть поведінку, що демонструється у процесі ефективного виконання завдань під час здійснення підприємницької діяльності.

Перспективи подальших досліджень нами вбачаються у розробці технологій психологічного забезпечення розвитку підприємницької компетентності молоді в умовах економічного відродження країни (інтегративної, генерації підприємницьких ідей, використання особистісних та соціально-психологічних ресурсів, трансформаційних практик, стартапів тощо).

References:

- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., & Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication. Office of the European Union. doi:10.2791/593884. https://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.8-9_EntComp/EntreCompFramework%20UKR.pdf
- Balyk, N., Morze, N. (2015). Shliakhy formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh informatyviv. *Informatyka ta informatysini tekhnologii v navchalnykh zakladakh*, 2015, 1, 8-17. [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13188/1/N_Morze_N_Balyk_IITNZ_1\(55\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13188/1/N_Morze_N_Balyk_IITNZ_1(55).pdf)
- Beugelsdijk, S., Maseland, R. (2011). Culture in Economics. History, Methodological, Reflections and Contemporary Application. *The Press Syndicate of the University of Cambridge*, 2011.
- Bilova, Yu. A. (2015). Deiaki aspekty formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv u protsesi profesiinoi pidhotovky // *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*. 2015, 1, 10-14.
- Boyatzis, R. E. (1982). The competent manager: A model for effective performance. John Wiley & Sons.
- Cas son, M. C. (2004). *The Entrepreneur: an economic theory*. <https://pdfs.semanticscholar.org/229a/8d400da765a5ad62e20448fb0ff1842c69c9.pdf>
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper and Row Publishers, pp. 57-62.
- Dutka, H. Ya. (2021). Osoblyvosti formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti u zakladakh vyshchoi osvity. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*.
 Seriya: «Pedahohichni nauky». <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4197>
- European Parliament and the Council. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning, 2008. P. 23.
- Fügemann, M. W. (2004). Zuständigkeit als organisationsrechtliche Kategorie. In K. Stern, & P. J. Tettinger (Eds.), *Studien zum Öml; ffentlichen Recht und zur Verwaltungslehre*. Munich: Verlag Vahlen.
- Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018.
- Griben, A. A. (2005). *ETF, Education and training for entrepreneurship: A Progress review charter for small enterprises*. European Training Foundation. Turin.
- Hilberh, T. (2020). Formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti v intehrovanomu kursi «Ia doslidzhuui svit». *Pochatkova shkola*. 2, 10-15.
- Johannisson, B. (1991). University training for entrepreneurship: Swedish approaches *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 3, 67-82.
- Kabatska, O. (2020). Pidkhoty do formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv v protsesi vyvchennia osnov zdorovia liudyny. *Naukovi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriya 15*, 3(123), 71-74.
- Karpiuk, H.I. (2020). *Osnovy pidpriemnytsstva: Navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity. Stratehiia rozvytku MSP*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpriemnytsstva.pdf>
- Kovalchuk, V. I. (2021). *Pidpriemnytska kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv : metod. posibnyk*. Zhytomyr, «Polissia».
- Kozak, N. S., Postil, S. D., Tsymbal, P. V. (2021). *Formuvannya kliuchovykh kompetentnostei studentiv vyshu*. Universytet DFS Ukrainy, m. Irpin. <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cdd770cc-b550-47c3-aab8-67441018066c/content>
- Kolot, A., Herasymenko, O., Shevchenko, A (2023). *Novi vyklyky dlia teorii ta praktyky liudskoho kapitalu v umo- vakh stanovlennia «Industrii 4.0»: kompetentnisnyi aspekt* [New challenges for theory and practice of human capital in the context of the emergence of "industry 4.0": competence aspect]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-83>
- Kuchai, O. (2009). Kompetentsiia i kompetentnist-vidobrazhennia tsilisnosti ta intehratsiinoi suti rezultatu osvity [Competence and competence are a reflection of the integrity and integrative essence of the result of education]. *Ridna shkola – Native school*, vol. 11, pp. 44 - 48.
- Luparenko, Svitlana (2020). Zmist, formy y metody rozvytku pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv u zakladakh vyshchoi osvity. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 28, 2, 243-247. journal.in.ua/archive/28_2020/part_2/40.pdf
- Moldavan, A.D. (2020). Pidpriemnytska kompetentnist u haluzi fizychnoi kultury i sportu: zmist ta sutnisni kharakterystyky. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*, 1(34).
- Nahorna, N. V. (2007). Formuvannya u studentiv poniat kompetentnosti y kompetensii [Formation of students' concepts of competence and competence]. *Vykhovannia i kultura – Education and culture*, 1– 2, 266 – 268.
- Nazarenko, H. A. (2020). Pidpriemnytska kompetentnist yak komponent kultury demokratyzmu uchnivskoi molodi. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*.
 Seriya: «Pedahohichni nauky», <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3862>
- Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [Elektronnyi resurs], 2016. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Ovcharuk, O.V. (2017). Intehratsiia kliuchovoi pidpriemnytskoi kompetentnosti do shkilnykh prohram v Ukraini: shliakh do demokratychnoi shkoly. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. 2, 2, 82-88.

Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Pryshchepa, S. M. (2016). Sutnist ta zmist poniattia «pidpriemnytska kompetentnist». *Molodyi vchenyi* / Uman. derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. 5, 367–370.

Raven, J. (1984). *Competence in Modern Society*. Identification, development and implementation. 1984. Publisher: H. K. Lewis.

Roeger, C. (2016). Philosophieunterricht zwischen Kompetenzorientierung und philosophischer Bildung. *Reihe: Wissenschaftliche Beiträge zur Philosophiedidaktik und Bildungsphilosophie*. Vol. 2. Opladen, Berlin, Toronto : Verlag Barbara Budrich.

Skupeiko, I. M. (2021). *Formuvannia pidpriemlyvosti ta finansovoi hratomnosti uchniv druhooho tsyклу navchannia zasobom intehratsii* : kvalifikatsiina robota, stupin vyshchoi osvity mahistrii : KDPU.

<https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5687/1/%d0%a1%d0%ba%d1%83%d0%bf%d0%b5%d0%b9%d0%ba%d0%be%20%d0%86.%d0%9c.%20%d0%9a%d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%84%d1%96%d0%ba%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0%20%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0.pdf>

Schroder, H. M. (1989). *Managerial Competence: The Key to Excellence*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt.

Strelnikov, M.V. (2015). Struktura pidpriemnytskoi kompetentnosti mahistriv spetsialnosti «Biznes- Administruvannia». *Naukovi zapysky KDPU. (Ser. : Pedahohichni nauky)*. 141, 2, 148- 151.

Shelihan, O.N. (2019). Pidpriemnytska kompetentnist u naukovykh retseptsiiakh vchenykh. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, 31.

Spector, J. (2006). Michael-de la Teja Ileana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY.

Spencer, L. M. & Spencer, S. M. (1993). *Competence at work: Models for superior performance*. New York: John Wiley & Sons.

White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66, 279– 333.

Wong, S. C. (2020). Competency Definitions, Development and Assessment: A Brief Review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*. 9(3),. 95 – 114. DOI: 10.6007/ijarped/ v9-i3/8223

Zatonatska, T., Herasymenko, O. (2023). *Orhanizatsiine navchannia yak instrument zabezpechennia kompetentnosti personalu: aspekt*

efektyvnosti. Modeling the development of the economic systems. 1, 169–174.

Olha Lavrenko

PhD in Philosophy, Associate Professor, Senior Research Fellow at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

DEVELOPMENT OF YOUTH'S ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM

ABSTRACT

The article explores the essence of entrepreneurial competence among youth as a socio-psychological issue. Entrepreneurial competence is defined as the process of developing an individual's ability to initiate, plan, organize, and implement entrepreneurial activities. It encompasses not only knowledge and skills but also specific psychological qualities and attitudes toward entrepreneurship. Attention is drawn to the distinction between the concepts of "competence" and "competency." The article highlights how the concept of "entrepreneurial competence" is interpreted by domestic scholars, both in a broad and narrow sense. It is noted that the structure and components of entrepreneurial competence remain a subject of scientific debate. According to J. Raven, the components of competence as a personal construct include: cognitive (knowledge, skills, abilities), affective (orientation, emotions, motivation, values, attitudes), volitional (behavioral effort, energy mobilization, persistence), and experiential elements (problem-solving, cooperation, success, and satisfaction from completed tasks). A generalized perspective of scholars on the components of entrepreneurial competence is presented.

The article emphasizes that the development of entrepreneurial competence is essential not only for personal growth but also for social development and the economic progress of the country. The essence of the concepts "entrepreneurial competence" and "key competence" is clarified. A core set of competencies is necessary for personal development, social integration, active citizenship, and employment, as well as for expanding opportunities in the labor market. These competencies are developed through lifelong learning, starting from early childhood via formal, non-formal, and informal education.

It is noted that the development of entrepreneurial competence occurs gradually—beginning in school education and continuing through institutions of higher and vocational education. Acquiring entrepreneurial competence

requires a transition from convergent thinking (narrowing possibilities to find one correct answer) to divergent thinking (developing mental abilities related to creativity, innovation, imagination, and resourcefulness). The essence of the EntreComp (Entrepreneurship Competence Framework) is discussed as a tool for enhancing the entrepreneurial potential of individuals and organizations across Europe. The importance of incorporating the experience of European countries into domestic educational practice—by adopting EU principles, approaches, tools, and methods in the development of entrepreneurial competence among youth—is emphasized.

Keywords: competence, competency, entrepreneurial competence, key competencies, EntreComp Framework, convergent thinking, divergent thinking.

Лавренко Ольга Василівна

Кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність підприємницької компетентності молоді як соціально-психологічної проблеми. Підприємницьку компетентність кваліфіковано як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва. Звернута увага на відмінність понять «компетенція» та «компетентність». Показано, як трактується сутність поняття «підприємницька компетентність» в роботах вітчизняних науковців, у широкому та вузькому розумінні. Зауважено, що дискусійним в наукових пошуках є питання складових та компонентів підприємницької компетентності. За Raven J., складовими компетентності як особистого утворення є: когнітивні (знання, уміння, навички), афективні (настанова, емоції, стимул, цінності, ставлення), вольові (поведінкові зусилля, мобілізація енергії, настирливість) якості та досвід (уміння братися і вирішувати

справу, співпрацювати, успіх, задоволення від виконаної справи). Узагальнена думка науковців щодо компонентів підприємницької компетентності.

Акцентовано, що розвиток підприємницької компетентності є важливим не тільки для особистісного, а й для соціального розвитку, а також для економічного зростання країни. Розкрито сутність понять «підприємницька компетентність», «ключова компетентність». Ключовий набір компетентностей необхідний для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості, розширення можливостей працевлаштування. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання. Зазначено, що розвиток підприємницької компетентності відбувається поетапно, починаючи зі шкільної освіти, продовжуючись у закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Набуття підприємницької компетенції передбачає перехід від конвергентного мислення (звуження кола можливостей та пошук одного правильного варіанту відповіді) до дивергентного (формування компліментарних розумових здібностей, пов'язаних із креативним мисленням, інноваційністю, уявою та винахідливістю). Розглянута сутність Рамки підприємницької компетентності EntreComp як засобу вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Підкреслено необхідність врахування у вітчизняній практиці досвіду європейських країн, використання принципів, підходів, інструментарію та практик ЄС щодо розвитку підприємницької компетентності молоді.

Ключові слова: компетенція, компетентність, підприємницька компетентність, ключові компетентності, Рамка EntreComp, конвергентне мислення, дивергентне мислення.

How to cite (як цитувати):

Lavrenko , O. DEVELOPMENT OF YOUTH'S ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(3), 19–33. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.2> [in Ukrainian]

Лавренко , О. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(3), 19–33. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.2>

Дата отримання статті: 07.01.2024

Дата рекомендації до друку: 21.02.2025

Дата оприлюднення: 31.03.2025

ВПЛИВ ПСИХІЧНОГО СТАНУ НА УМОТИВОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ТА КРИЗОВИХ УМОВАХ ВИКОНАННЯ БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ

Руденко Яна Сергіївна¹

¹Аспірантка навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру; Національний університет цивільного захисту України; Заступник командира роти з психологічної підтримки персоналу в/ч А4165; лейтенант Збройних Сил України; м. Дружківка (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/https://orcid.org/0000-0002-2815-7259>

UDC: 159.944.4

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуті питання: різноманітності психоемоційного стану військовослужбовців під час перебування в зоні бойових дій; впливу мотивації на виконання завдань за призначенням. Розглянуті роботи науковців, психологів та психіатрів, щодо впливу психічного стану на поведінку людини; вплив несприятливих симптомів психічних розладів військовослужбовців на виконання своїх обов'язків. Проведено аналіз психологічного стану військовослужбовців окремого підрозділу та його вплив на умотивованість військових.

В роботі використані наступні психологічні методи обробки інформації: теоретичні, спостереження, емпіричні, біографічні, обробка даних. Для емпіричного дослідження використовувалися наступні методики: «Дослідження основних складових готовності військовослужбовців до захисту України від військової агресії»; «Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР (Б. Харт)»; «Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілбергер в адаптації Ю. Ханіна)»; «Методика шкалою самооцінки психофізіологічного стану (О. Кокун)».

Виходячи з оброблених результатів дослідження та наукових робіт психологів потрібно брати до уваги висновки науковців та втілювати в роботі військового психолога. Тема впливу несприятливих розладів на мотивацію людини мало досліджена і є відкритою до подальших наукових досліджень.

Ключові слова: психічний стан, екстремальна ситуація, кризова ситуація, війна, бойові дії, мотивація, військовослужбовець, бойовий стрес, психологічна підтримка, ПТСР, тривожність, психічне виснаження, емоційна стабільність.

Постановка проблеми. Дивлячись на обставини, які сьогодні складаються в нашій державі, хочеться розпочати цю наукову роботу з притчі, яка розкриває велич внутрішнього світу людини та вагу мотивації: «Монах, що керує будівництвом собору, вирішив подивитися, як працюють робітники. Він підійшов до першого і попросив розказати про свою роботу. Я сиджу перед каменем і працюю різцем. Нудна і важка робота, - сказав той зі

злістю. Монах підійшов до другого і запитав його те саме. Я ріжу камінь і цим заробляю гроші. Тепер моя сім'я не голодує, - стримано відповів той. Монах запитав і третього про його роботу. З боку здається, що я ріжу камінь. Але насправді я будую Собор, який стоятиме тисячу років. Я будую майбутнє, посміхнувшись, сказав робітник» (Poslannya do Kolosyan sv. ap. Pavla 12:2.).

В період російсько-української війни,

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Yana Rudenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

важливу роль відіграє психоемоційний стан військовослужбовця, його реакція на зовнішні та внутрішні подразники, його мотивація до виконання бойових завдань за призначенням. За мотивацію військовослужбовця, його подальше життя, за успішне виконання завдань в зоні ведення бойових дій (ЗВБД), та морально-психологічний стан (МПС) усього підрозділу в цілому відповідає заступник командира роти з психологічної підтримки персоналу (ЗКР з ППП), він виявляє та надає відповідну допомогу. У подальшому ЗКР з ППП, за потреби, направляє військового до пункту надання психологічної допомоги, до психолога або психіатра.

Для розуміння потреб та вчасної допомоги військовослужбовцям, які виконують бойові завдання за призначенням в екстремальних та кризових умовах, потрібно своєчасно (періодично) діагностувати їх психоемоційний стан, виходячи з цього, надавати відповідну допомогу (Bondarev G.V., Krut P.P., 2020).

Бувають випадки, коли через невчасне виявлення непсихотичних симптомів психічних розладів, військовослужбовці відмовляються від виконання своїх обов'язків. Погіршується МПС, з'являється тривожність, невпевненість, депресивність, атакують страхи, мотивація при цьому знижується, або раніше дієві мотиваційні стимули втрачають свою актуальність (Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., 2016).

В таких випадках проводиться індивідуальна робота із кожним військовим, і надається психологічна допомога. У разі, коли допомога виходить за межі компетентності військового психолога, військовослужбовець із

відповідними заключеннями направляється до клінічного психолога та/або психіатра, для діагностики психічного захворювання, постановки відповідного діагнозу та отримання лікування (Tomchuk S.M., 2017).

Для того, щоб боєць вправно та згідно із наказом виконував своє завдання за призначенням, вірно оцінював всі ризики та повернувся живим і здоровим, потрібна «здорова» реакція нервової системи, відповідний психічний стан. Для підтримки «робочого» психічного стану військового розроблений комплекс дій/вправ, який входить у навчальний процес при проходженні базової військової підготовки (БЗВП).

Психічний стан військовослужбовця є важливим параметром мотиваційної сфери особистості. Вивчення впливу психічного стану військового дозволяє застосовувати отримані знання у системі соціально-психологічного супроводу в умовах війни. Виявлення впливу посттравматичного стресового розладу та інших непсихотичних симптомів психологічного розладу є надзвичайно актуальною та важливою задачею сьогодення (Kokun O.M. et al., 2016; Kushnirova T.V. et al., 2015; Prihodko I.I. et al., 2016).

Аналіз впливу психічного стану військовослужбовця на його мотивацію може надати корисні знання для вдосконалення рекрутигрової кампанії та мобілізаційного відбору на службу до лав ЗСУ, уможливить продуктивність морально-психологічного впливу на свідомість військовослужбовця щодо виконання завдань за призначенням.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасні науковці вважають, що на психічний

стан людини впливають різноманітні внутрішні та зовнішні подразники, які можуть мати позитивний і негативний підтекст. Дії та переживання особистості, визначаються досвідом і системою ставлень, що визначають, реакцію на зовнішні впливи та ініціюють поведінку людини.

Протягом життя людину супроводжує низка психічних станів. Це можуть бути емоційні стани, вольові стани та стани свідомості, причому свідомість визначається, як психічний стан, в якому відбувається психічна діяльність.

Інші науковці підтримують гіпотезу, що вказує на зумовленість виникнення психічних станів поточною ситуацією та визначає психічний стан, як відносно стійку структурну організацію усіх компонентів психіки, яка виконує функцію активної взаємодії людини із зовнішнім середовищем, яка представлена на даний момент певною ситуацією (Prihodko I.I. et al., 2016).

У своїх роботах А. Прохорова, Ю. Щербатих, А. Маклакова, А. Мосіна, О. Кокун, О. Тімченко та інші наголошували, що *психічний стан* – це складний психологічний аспект, який пронизує все життя людини та її життєдіяльність. Оточення людини значимим чином впливає на її життя і, як наслідок, на психічні стани (Kokun O.M. et al., 2016; Kokun O.M. et al., 2019; Kushnirova T.V. et al., 2015; Prihodko I.I. et al., 2016).

Психічний стан розглядається дослідниками як складне, інтегративне, цілісне поліфункціональне та поліструктурне явище психічного життя особистості, що виступає зв'язуючою ланкою між психічним процесом та

властивостями; як складний інтегративний прояв психіки в усій сукупності її взаємозв'язків, у якому відображаються психологічні властивості та характер впливу зовнішніх чинників на особистість; як засіб організації психічних процесів і формування особистісних властивостей, що забезпечує певний рівень мобілізації та активності особистості, сприяє чи перешкоджає продуктивній психічній діяльності (Tomchuk S.M., 2017).

В житті військовослужбовця, як і цивільного, важливу спонукальну дію на подальше життя відіграє мотивація, стимули які надихають на виконання завдань і задоволення потреб людини. Мотивація є однією зі складових майбутнього життя військовослужбовця, який знаходиться в зоні бойових дій та виконує завдання за призначенням.

За результатами досліджень мотиваційної сфери людини В.О. Климчук довів, що при депресивному розладі особистості також страждає мотиваційна сфера особистості. Цей прояв відбувається поступово у житті людини та деструктивно відображається на когнітивних функціях: зменшується бажання працювати, спілкуватися, порушується здатність до вольової регуляції, виникає відчуття втрати сенсу життя. Також у ставленні до можливості подолати саму депресію – з'являється байдужість до себе й свого здоров'я, зникає надія, втрачається віра у те, що допомога можлива (Klimchuk V.O., 2015).

Найважливішим наслідком втрати мотивації як до життя в цілому, так і до одужання є депресія, яка призводить до зменшення активності, уникання допомоги, що, у свою чергу, призводить до того, що депресія не зни-

кає, і цикл починається знову. Цей процес детально представлено на рисунку 1.

Климчук В.О. в своїх роботах зазначає, що переживання особою травми може спричинити низку наслідків для її психічного здоров'я, серед яких найпоширеніші – ПТСР і де-

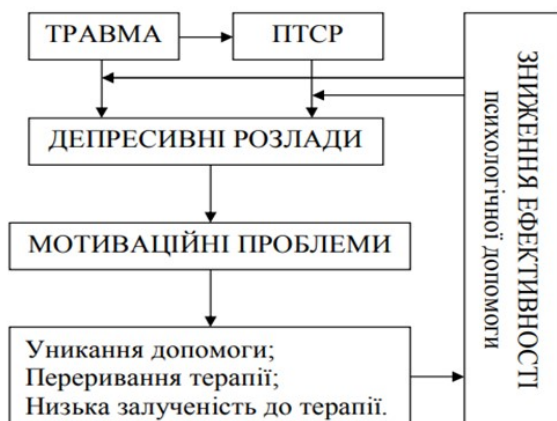

Рис.1. Зміни мотиваційної сфери особистості при депресивних розладах

пресія (як самостійний або коморбідний розлад). Завдяки системному застосуванню інтервенційних технік стає можливим оновлення «мотиваційної мови» особистості, що веде до більш широкого бачення ситуації, себе, своєї проблеми, сприяє появі надії та спонукає до виходу зі стану амотивації (Klimchuk V.O., 2015).

Ще з одне з важливих та цікавих досліджень яке ми розглянули, провели науковці Коваль М.Є. та Венгер О.П. про особливості психопатологічної симптоматики у учасників бойових дій з неспсихотичними психічними розладами, які перенесли захворювання на covid-19. Воно базується на гіпотезі про шкідливий вплив вірусної інфекції на психіку людини, її сприйняття та чутливість нервової системи (Koval M. Ye, Venger O.,2023).

В їх дослідженні прийняли участь учас-

ники бойових дій з неспсихотичними психічними розладами. Науковцями було встановлено, що учасникам бойових дій (УБД), які перенесли захворювання на COVID-19, були притаманні значуще вищі рівні посттравматичного стресу, включаючи симптоматику вторгнення, уникання, збудливості та провини, а також посттравматичної депресії, тривоги і стресу.

Це дозволяє розглядати COVID-19 в якості актуального фактору, що обтяжує психопатологічні прояви в учасників бойових дій з неспсихотичними психічними розладами. Вони зазначили, що сьогодні вже не викликає сумніву тісна асоційованість корона-вірусної інфекції з широким спектром психічних розладів (Koval M. Ye, Venger O.,2023).

За результатами багатьох інших досліджень психічних станів УБД доведено, що найбільш частим неспсихотичним психічним розладом в умовах військового конфлікту, є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Бойовий вплив пов'язаний з високим рівнем стресу, тривале продовження терміну служби, ГСР/ПТСР, проблеми з родичами, соціальна незахищеність, шкідливі звички, відсутність мотивації тощо, це чинники які впливають на роботу психіки військового, його оцінку ситуації, його майбутнє життя, його психічний стан (Avramenko O.M., 2016; Prihodko I.I. et al., 2016).

Вплив бойових психологічних травм відображається на функціонуванні організму в цілому. Особливе значення набувають стреси пов'язані із залишенням своїх звичайних щоденних місць служби для підготовки та виконання завдань, труднощами з психологічною адаптацією (Klimchuk V.O., 2015).

Важливу роль під час служби УБД відіграє мотиваційний психічний стан. Його науковці описують, як інтегральний комплекс наявних характеристик, що впливають на результат професійної діяльності, виконання службового (бойового) завдання (Kisil Z.R., Shvets D.V., 2023).

Аналіз наукової літератури показав, що місце і роль мотиваційних психічних станів військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, є не достатньо вивченою і розкритою темою. Структурні чинники мотиваційних психічних станів є важливими складовими професійно-службової (бойової) діяльності військовослужбовців; застосування результатів досліджень сприятиме ефективній організації їх діяльності в межах виконання бойового завдання за призначенням (Bondarev G.V. et al., 2020; Prihodko I.I. et al., 2016).

Аналізуючи роботи науковців про психічні стани, можна зазначити, що тема цікава, велика і неосяжна. Значущість і актуальність, досліджень психічного мотиваційного стану УБД залишається задачею, яка потребує скрупульозного наукового дослідження та обґрунтування.

Результати таких досліджень дають змогу використовувати ці знання вже сьогодні: на першому етапі знайомства із мобілізованими: аналізується на скільки може бути вразлива їх нервова система та прогнозується на скільки висока їх стійкість до бойового стресу. Також, виходячи з цього, можемо робити додаткові висновки і удосконалити алгоритм роботи з мотивацією таких військових.

Незважаючи на широку представленість вивчення впливу психічних станів на

поведінку військовослужбовців в різних ситуаціях службової діяльності й досі залишаються невирішеними питання впливу психічного стану на вмотивованість людини; на її внутрішні переконання та на психологічну готовність до виконання завдань за призначенням в умовах реальної екзистенціальної загрози.

Мета та завдання. Мета статті полягає у висвітленні психічного стану військовослужбовців та виявлення його впливу на мотивацію виконання бойового завдання.

Методологія дослідження. У дослідженні взяли участь військовослужбовці окремого аеромобільного підрозділу в/ч А4165, які виконують завдання безпосередньо на першій лінії оборони країни під час війни. Загальна кількість досліджуваних 100 військовослужбовців. Вік досліджуваних складає від 25 до 57 років.

Для емпіричної частини нашого дослідження використовувалися наступні методики: «Дослідження основних складових готовності військовослужбовців до захисту України від військової агресії»; «Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР (Б. Харт)»; «Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілбергер в адаптації Ю. Ханіна)»; «Методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану (О. Кокун)».

Даний комплекс методик дозволяє різносторонньо розглянути питання впливу психічного стану військовослужбовця на його вмотивованість до виконання службових завдань безпосередньо щодо захисту країни.

Додатково в дослідженні використані наступні психологічні методи обробки інформації: теоретичні (вивчення існуючих джерел

щодо проблеми впливу психологічного стану на мотивацію військовослужбовців та людини в загалі); спостереження (проводилося безпосередньо як під час проведення тестування, а також при додатковому зборі даних щодо психічного стану військовослужбовців в поточному режимі несення служби), біографічні (вивчення особистих анкет досліджуваних) тощо.

Опитування проводилося під час перебування військовослужбовців в зоні відведення на час відновлення стану, після та/або перед виїздом на виконання у ЗБД.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні прийняли участь військовослужбовці окремого аеромобільного підрозділу, які виконують бойові завдання на лінії зіткнення та/або знаходяться в зоні бойових дій. Загальна кількість досліджуваних 100 військовослужбовців.

Вже на етапі аналізу особистих анкет досліджуваних був виявлений зв'язок між умотивованістю військовослужбовця до виконання завдань по захисту України та його психічним станом. Ця залежність дає можливість глибше дослідити тему умотивованості військових, та впливу психічного стану на дії під час завдань.

У нашому дослідженні основою для розподілу військових на 3 групи стала методика Б.Харта «Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР». В *першу групу* увійшли бійці в яких відсутні показники порушення психічного стану, від 1 до 3 ознак, що дорівнюється до норми (N). Кількість військових, що увійшли до цієї групи дорівнює 50 % від загальної чисельності респондентів. В *другу групу* увійшли військові

в кількості 11 % осіб. В цій групі допустима кількість проявлень негативних психологічних наслідків травматизації дорівнює 4 ознакам, що рахується в межах допустимої N. *Третю групу* склали 39 % осіб. В ній виразність ознак порушень психічного стану варіюється від 7 до 10 проявів, це свідчить про відхилення від норми психологічного стану.

Аналіз роботи проходив в три основні етапи відповідно до розподілу на групи. Військові проходили тестування на наявність неспокійних розладів, самооцінку психофізіологічного стану та умотивованість. Результати дослідження по групах наведено в таблицях 1, 2, 3.

Показники I групи. За короткою шкалою виявлення ознак ПТСР середня кількість проявів у військових $\mu = 1$, де μ – середня арифметична кількість прояву ознак ПТСР, що свідчить про відсутність проявів психологічних порушень і дорівнює N.

Показники методики самооцінки психофізіологічного стану військових: самопочуття – 79 %, активність – 75 %, настроїв – 75 %, працездатність – 61 %, зацікавленість до участі в бойових діях – 61 %, бажання виконувати завдання в зоні бойових дій – 57 %, впевненість у своїх силах – 69 %. Де діапазон шкали від 61 до 80 має значення «вищий за середній», а від 41 до 60 – «середній показник», μ самооцінки психофізіологічного стану військовослужбовців в I групі дорівнює 71 %, має вище за середнє значення.

Шкала прояву тривоги має такі значення: показник реактивної тривожності (РТ) де низький рівень дорівнює 16 %, помірний рівень – 65 %, високий рівень – 19 % проявів;

Таблиця 1.

Результати психологічних досліджень військовослужбовців I групи

Кількість респондентів у групах, %	Використані методики								
	Коротка шкала В. Hart	Дослідження готовності військово-службовців до захисту України		Методика шкалованої самооцінки О. Кокур		Шкала тривоги Ч.Д.Спілбегера - Ю.Л.Ханіна			
І група 50% осіб	Відсутні ознаки (1 - 3) / N, μ = 1	І. Чи вважаєте ви зовнішніх ворогів України своїми?		Самопочуття	79%	Реактивна тривожність			
		1) так	84%	Активність	75%				
		2) ні	8%	Настрій	75%				
		3) важко відповісти	8%	Працездатність	61%	Низький рівень		16%	
		ІІ. Як ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?		Зацікавленість до участі в бойових діях	61%	Помірний рівень		65%	
		1) повністю готовий	47%			Високий рівень	19%		
		2) швидше готовий, ніж не готовий	35%	Бажання виконувати завдання в зоні бойових дій	57%			Особистісна тривожність	
		3) швидше не готовий, ніж готовий	6%						
		4) не готовий	6%						
		5) важко відповісти	6%	Помірний рівень		63%			
						Високий рівень		18%	

особистісна тривожність (ОТ) має показники в яких низький рівень прояву тривоги дорівнює 19 %, помірний рівень – 63 %, високий рівень – 18 % проявів. Зв'язок між ознаками РТ та ОТ має лінійний характер прояву.

Результатами дослідження готовності військовослужбовця до захисту України, в I групі є: 84 % респондентів вважають зовнішніх ворогів України своїми особистими ворогами; 8% військових не вважають ворогів України особистими ворогами; 8 % респондентів не визначилися з конкретним ставленням та дали відповідь «важко було відповісти».

На інше питання «Як Ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?» опитані військовослужбовці цієї групи дали такі відповіді: 1) повністю готовий – 47%; 2) швидше готовий, ніж не готовий 35%; 3) швидше не готовий, ніж готовий – 6%; 4) не готовий 6%; 5) важко відповісти було 6% респондентів.

Узагальнюючи результати опитування про готовність військовослужбовців, отримали такі данні: 1) «готовий до захисту України

від військової агресії» – 82 %, суди увійшли показники «готовий» та «швидше готовий, ніж не готовий»; 2) «не готовий» – 18 %. В критерій «не готовий до захисту України від військової агресії» входять показники «швидше не готовий, ніж готовий», «не готовий» та «важко відповісти». Одразу хочемо зауважити та надати пояснення щодо ствердження «важко відповісти»: коли людині важко відповісти на питання, вона не може стверджено дати відповідь «так» та/або не готова висловлювати свої думки заперечення із своїх міркувань, можемо припустити, що це твердження дорівнює відповіді «ні».

За результатами дослідження отримали наступні показники в II групі (див. табл. 2).

Показники II групи. За короткою шкалою виявлення ознак ПТСР середня кількість проявів у військових II групи $\mu = 4$, що свідчить про допустиму кількість проявів психологічних порушень і дорівнює N.

Показники методики самооцінки психофізіологічного стану військових: самопочуття – 64 %, активність – 58 %, настрої –

64 %, працездатність – 66 %, зацікавленість до участі в бойових діях – 64 %, бажання виконувати завдання в зоні бойових дій – 59 %, впевненість у своїх силах – 63%; μ самооцінки психофізіологічного стану військовослужбовців в II групі дорівнює 53 % і має середнє зна-

важно було відповісти – 0% опитуваним.

На інше питання «Як Ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?» опитані військовослужбовці дали такі відповіді: 1) повністю готовий – 27 %; 2) швидше готовий, ніж не готовий

Таблиця 2.

Результати психологічних досліджень військовослужбовців II групи

Кількість респондентів у групах, %	Використані методики								
	Коротка шкала В. Hart	Дослідження готовності військовослужбовців до захисту України		Методика шкалованої самооцінки О. Кокун		Шкала тривоги Ч.Д.Спілбегера - Ю.Л.Ханіна			
II група 11% осіб	Допустима кількість проявлень ознак (4) /в межах N, $\mu = 4$	I. Чи вважаєте ви зовнішніх ворогів України своїми?		Самопочуття	64%	Реактивна тривожність			
		1) так	82%	Активність	58%			Низький рівень	0%
		2) ні	18%	Настрій	64%			Помірний рівень	55%
		3) важко відповісти	0%	Працездатність	66%			Високий рівень	45%
		II. Як ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?		Зацікавленість до участі в бойових діях	64%	Особистісна тривожність			
		1) повністю готовий	27%					Бажання виконувати завдання в зоні бойових дій	59%
		2) швидше готовий, ніж не готовий	73%	Помірний рівень	64%				
		3) швидше не готовий, ніж готовий	0%	Впевненість у своїх силах	63%				
		4) не готовий	0%			Помірний рівень	64%		
		5) важко відповісти	0%			Високий рівень	36%		

чення показника.

Шкала прояву тривоги має такі значення: показник реактивної тривожності (РТ) де низький рівень дорівнює 0 %, помірний рівень – 55 %, високий рівень – 45 % проявів; особистісна тривожність (ОТ) має показники в яких низький рівень прояву тривоги дорівнює 0 %, помірний рівень – 64 %, високий рівень – 36 % проявів. Зв'язок між ознаками РТ та ОТ має лінійний характер прояву.

Результатами дослідження готовності військовослужбовця до захисту України, в II групі є: 82 % респондентів вважають зовнішніх ворогів України своїми особистими ворогами; 18 % військових цього не вважають;

73 %; 3) швидше не готовий, ніж готовий – 0 %; 4) не готовий 0 %; 5) важко відповісти було 0 % респондентів.

Узагальнюючі результати опитування про готовність військовослужбовців в II групі можемо сказати, що готові до захисту України від військової агресії всі 100%.

Результати показників опитувань III групи респондентів наведені в таблиці 3.

Показники III групи. За короткою шкалою виявлення ознак ПТСР середня кількість проявів у військових $\mu = 8$, що свідчить про наявність ознак порушень психічного стану, що виходить за межі норм психічного стану.

Показники методики самооцінки пси-

хофізіологічного стану військових: самопочуття – 38 %, активність – 37 %, настрій – 39 %, працездатність – 37 %, зацікавленість до участі в бойових діях – 30 %, бажання виконувати завдання в зоні бойових дій – 23 %, впевненість у своїх силах – 36 %. Де діапазон шкали від 21 до 40 має значення нижче середнього; μ самооцінки психофізіологічного стану військовослужбовців в III групі дорівнює

групі є такі результати: 69 % респондентів вважають зовнішніх ворогів України своїми особистими ворогами; 8 % військових цього не вважають., важко було відповісти – 21 % опитуваним.

На інше питання «Як Ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?» опитані військовослужбовці дали такі відповіді: 1) повністю готові – 10 %;

Таблиця 3.

Результати психологічних досліджень військовослужбовців III групи

Кількість респондентів у групах, %	Використані методики							
	Коротка шкала В. Hart	Дослідження готовності військовослужбовців до захисту України		Методика шкалою самооцінки О. Кокун		Шкала тривоги Ч.Д.Спілбергера - Ю.Л.Ханіна		
III група 39% осіб	Наявність ознак порушень психічного стану (5 - 10), μ = 8	I. Чи вважаєте ви зовнішніх ворогів України своїми?		Самопочуття	38%	Реактивна тривожність		
		1) так	69%	Активність	37%	Низький рівень	0%	
		2) ні	8%	Настрій	39%	Помірний рівень	13%	
		3) важко відповісти	21%	Працездатність	37%			
		II. Як ви оцінюєте особисту готовність до захисту України від військової агресії?		Зацікавленість до участі в бойових діях	30%	Високий рівень	87%	
		1) повністю готовий	10%	Бажання виконувати завдання в зоні бойових дій	23%	Особистісна тривожність		
		2) швидше готовий, ніж не готовий	36%			Низький рівень	0%	
		3) швидше не готовий, ніж готовий	33%			Помірний рівень	13%	
		4) не готовий	16%	Впевненість у своїх силах	36%	Високий рівень	87%	
		5) важко відповісти	5%					

34 %, має нижчий за середній показник.

Шкала прояву тривоги має такі значення: показник реактивної тривожності (РТ) де низький рівень дорівнює 0 %, помірний рівень – 13 %, високий рівень – 87 % проявів; особистісна тривожність (ОТ) має показники в яких низький рівень прояву тривоги дорівнює 0 %, помірний рівень – 13 %, високий рівень – 87 % проявів. Зв'язок між ознаками РТ та ОТ має лінійний характер прояву.

Результатами дослідження готовності військовослужбовця до захисту України, в III

2) швидше готові, ніж не готові 36 %; 3) швидше не готові, ніж готовий – 33 %; 4) не готові 16 %; 5) важко відповісти було 5 % респондентів.

Узагальнюючи результати опитування про готовність військовослужбовців III групи можемо сказати, що готові до захисту України від військової агресії 46 % (сюди також входять показники «готовий» та «швидше готовий, ніж не готовий»); 2) «не готовий» – 54 %. В цьому дослідженні до критерію «не готовий до захисту України від військової агресії» вхо-

дять показники «швидше не готовий, ніж готовий», «не готовий» та «важко відповісти».

В таблиці 4 наведено остаточні дані результатів опитувань військовослужбовців окремого підрозділу. В *I групі* готові до виконання завдань за призначенням 82 % військовослужбовців, при цьому у них відсутні прояви негативних психічних станів, самооцінка психофізіологічного стану дорівнює 71 %, що має вище за середнє значення. При цьому високий рівень реактивної та особистісної тривоги мають 19% та 18% військовослужбовців відповідно.

ник 34 %, що має нижчий за середній показник. Високий рівень реактивної та особистісної тривожності мають 87 % військових.

Висновки. Виходячи з наведених результатів ми можемо казати про те, що вищий рівень готовності до виконання завдань за призначенням, а значить і рівень умотивованості, має *перша група* досліджуваних, у якій рівень прояву неспокійних розладів дорівнює $\mu = 1$, що є нормою. При цьому вона має вищий рівень самооцінки психофізіологічного стану ніж в інших групах; до того ж, рівень високої тривожності в цій групі мають лише

Таблиця 4.

**Результати психологічних досліджень військовослужбовців
окремого аеромобільного підрозділу**

Коротка шкала B. Hart	Дослідження готовності військовослужбовців до захисту України		Методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану О. Кокун	Шкала тривоги Ч.Д.Спілбегера - Ю.Л.Ханіна		
I група $\mu = 1$	Готовий до виконання	82%	71%	Реактивна тривожність	Високий рівень	19%
	Не готовий до виконання	18%		Особистісна тривожність		18%
II група $\mu = 4$	Готовий до виконання	100%	53%	Реактивна тривожність	Високий рівень	45%
	Не готовий до виконання	0%		Особистісна тривожність		36%
III група $\mu = 8$	Готовий до виконання	46%	34%	Реактивна тривожність	Високий рівень	87%
	Не готовий до виконання	54%		Особистісна тривожність		87%

В *II групі* респондентів готові до виконання завдань за призначенням 100 % військовослужбовців, при цьому наявність проявів негативних психічних станів в межах N. Самооцінка психофізіологічного стану дорівнює 53 %, має середнє значення показника. Високий рівень реактивної тривожності мають 45 % військових, особистісної 36 %.

В *III групі* до виконання завдань за призначенням готові 46 % військовослужбовців, вони мають наявність проявів порушень психічного стану які виходять за межі допустимої кількості проявів і дорівнюють восьми. Самооцінка психофізіологічного стану має показ-

19 % респондентів.

Також, з високими показниками готовності до виконання завдань за призначенням ми можемо виділити і *другу групу* респондентів, в якій прослідковується 100% готовність до виконання завдань за призначенням. В цій групі рівень самооцінки психофізіологічного стану військовослужбовця є нижчим – 53%; рівні прояву РТ та ОТ мають значно вищі показники прояву високого рівня тривожності – 45% та 36% відповідно, що може впливати на мотиваційну стійкість військовослужбовця.

На відміну від попередніх груп, *третьа група* опитуваних має нижчі показники про-

явів умотивованості і при цьому високі показники проявів неспсихотичних розладів. Тож, ми можемо сказати, що психічні розлади впливають на умотивованість військового, і ця залежність має лінійний характер прояву.

Високі показники проявів неспсихотичних розладів впливають на якість життя військовослужбовця, мотивацію що до виконання завдань, на його стосунки й комунікацію, в цілому на рівень психологічного добробуту людини, та мають руйнівний характер. Для вчасного виявлення та надання психологічної допомоги на кожному етапі становлення військового з ним працює, його веде військовий психолог, та/або ЗКР з ППП. Аналізуючи поведінку військового, причини виникнення стресу, обирається відповідна стратегія роботи, метод терапії та/або подальші дії. Виходячи з оброблених результатів дослідження та наукових робіт психологів можна вже зараз взяти до уваги висновки науковців та втілювати в роботі. Тема впливу неспсихотичних розладів на мотивацію людини мало досліджена і є відкритою до подальших наукових досліджень.

References :

- Poslannya do Kolosyan sv. ap. Pavla 12:2. Pritcha pro troh budivnichih [The Epistle to the Colossians 12:2. The parable of the three builders.]. <https://www.prytchi.in.ua/prytcha-pro-troh-budivnychyh>.
- Bondarev G.V., Krut P.P. (2020). Osnovi viyskovoyi psihologiyi: navch. posib. [Fundamentals of military psychology]. Harkiv. nats. unt vnutr. sprav. Harkiv. 272 s. https://books.ndcnangu.co.ua/books/Osnovy_viiskovoi_psykholohi.pdf.
- Tomchuk S.M. (2017). Negativni psihichni stani, yih struktura, metodologiya ta metodi doslidzhennya [Negative mental states, their structure, methodology and research methods] // Naukoviy chasopis NPU Imeni M.P. Dragomanova. 12. Psihologichni nauki. S. 127-130. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3880/Tomchuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Klimchuk V.O. (2015). Motivatsiyno-diskursivna fasilitatsiya u praktitsi psihologichnoyi dopomogi pri depresiyi travmatichnogo genezisu [Motivational-discursive facilitation in the practice of psychological assistance for depression of traumatic origin] // Psihologichna dopomoga osobistosti, scho perezhivae naslidki travmatichnih podiy. Zbirnik statey. [Za red. T.M. Titarenko]. K.: Milenium, 2015. S. 14-25. https://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/klymchuk_statija.pdf.
- Avramenko O.M. (2016). Printsipi terapiyi nepsihotichnih psihichnih rozladiv u patsientiv iz hronichnim bolovim sindromom: vid kompleksnoyi diagnostiki do kompleksnoyi kuratsiyi [Principles of treatment of non-psychotic mental disorders in patients with chronic pain syndrome: from comprehensive diagnostics to comprehensive curation] // Neyronews. Klinichni doslidzhennya. 2016. T. 22, №1 (84). S. 49-52. [https://neuronews.com.ua/uploads/issues/2017/3\(87\)/3_17_12_e10ecdde07c99432a8d3e6930b74a2e0.pdf](https://neuronews.com.ua/uploads/issues/2017/3(87)/3_17_12_e10ecdde07c99432a8d3e6930b74a2e0.pdf).
- Koval M. Ye, Venger O. (2023). Features of Psychopathological Symptoms in Combatants with Non-Psychotic Mental Disorders Who Had COVID-19// Ukrayinskiy zhurnal meditsini, biologiyi i sportu. Tom. 8, №1 (41). https://www.researchgate.net/publication/368857701_Features_of_Psychopathological_Symptoms_in_Combatants_with_Non-Psychotic_Mental_Disorders_Who_Had_COVID-19.
- Kisil Z.R., Shvets D.V. (2023). Motivatsiya diyalnosti lyudini: Navchalniy posibnik u shemah, tablitsyah, komentaryah [Motivation of human activity: A textbook in diagrams, tables, and comments]. Odesa: Vidavnistvo ODUVS. 154 s.
- Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S. (2016). Osoblivosti viyavu negativnih psihichnih staniv u viyskovosluzhbovtziv, yaki otrimali boyovi flzichni ta psihichni travmi [Peculiarities of manifestation of negative mental states in military personnel who have received combat physical and mental injuries] // Problemi ekstremalnoyi ta krizovoyi psihologiyi. Zbirnik naukovih prats. Vip. 19. Harkiv: NUTsZU. S. 146-152. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704979/1/Kokun_16.pdf.
- Kokun O.M., Agaev N.A., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kornya L.V. (2019). Psihologichna otsinka suyitsidalnogo riziku u viyskovosluzhbovtziv [Psychological assessment of suicidal risk in military personnel]. Metodichniy posibnik. K.: NDTs GP ZSU, 206 s.
- Kushnirova T.V., Chichuga M.M. (2015). Osoblivosti destruktivnih psihichnih staniv personalu ustanov vikonnannya pokaran v profesiyini diyalnosti [Features of destructive mental states of personnel of penalty institutions in professional activities] // Naukoviy chasopis Natsionalnogo pedagogichnogo universitetu Imeni M.P. Dragomanova. Seriya 12: Psihologichni nauki. Vipusk 2(47). C. 15-21. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704979/1/Kokun_16.pdf.

enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13183/Kushnirova_Chychuha.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Prihodko I.I. (2016). *Dinamika psichichnih staniv viyskovosluzhbovtiv sil ohoroni pravoporyadku pri vikonanni sluzhbovo-boyovih zavdan pid chas masovih zavorushen* [Dynamics of mental states of law enforcement officers when performing service and combat tasks during mass riots] [Tekst]: monografya / I.I. Prihodko, O.V. Timchenko, A.A. Liman ta In. / Za zag. red. prof. I.I. Prihodka. H.: NA NGU. 130 s.

Yana Rudenko

PhD student of the Educational and Research Laboratory of Extreme and Crisis Psychology of the Research Centre; National University of Civil Defence of Ukraine; Deputy Company Commander for Psychological Support of the Personnel of the A4165 military unit; Lieutenant of the Armed Forces of Ukraine; Druzhkivka (Ukraine)

THE INFLUENCE OF MENTAL STATE ON THE MOTIVATION OF SERVICEMEN DURING THEIR STAY IN EXTREME AND CRISIS CONDITIONS OF PERFORMING A COMBAT MISSION

ABSTRACT

The article draws attention to the problem of the influence of the mental state of servicemen on their motivation in performing combat missions in war. In an extreme environment, where there is a constant threat to life, physical and psycho-emotional exhaustion, the issue of psychological well-being of military personnel is of critical importance. It is the mental state that is a determining factor that affects the level of readiness of a soldier to perform a task, his attitude to service, internal beliefs, self-confidence and ability to overcome difficulties.

The paper describes the results of a study among military personnel who are directly performing tasks on the front line. Using a number of standardized methods (including anxiety scales, PTSD, self-assessment of psychophysiological state), the relationship between the psycho-emotional state of the military and the level of their motivation was assessed. The results allowed us to distinguish three groups of servicemen: with a normal mental state, with an acceptable level of non-psychotic symptoms, and with signs of significant psychological disorders.

The findings of the study show that higher motivation and readiness for combat is inherent in those whose psycho-emotional state is stable and who have no or minimal signs of mental disorders. Instead, servicemen with high levels of anxiety, depression and PTSD symptoms

demonstrate a lower ability to adapt, reduced self-confidence and unwillingness to perform combat missions. Timely detection of disorders, ongoing psychological monitoring and support, as well as systematic work with the motivational sphere of servicemen should become an integral part of training and support for personnel. My experience as a practical psychologist in a military unit confirms that ignoring the signs of exhaustion leads to a loss of combat potential, destruction of internal resources, disorientation in values, and even loss of the meaning of the task.

The article emphasises the need to change approaches to assessing the mental state of personnel. It is proposed to integrate regular psychological diagnostics, to strengthen the training of psychologists at the frontline and to focus research on the motivational component in connection with the psycho-emotional state.

Thus, this work contributes to a deeper understanding of the mechanisms of influence of non-psychotic mental disorders on the motivation of military personnel. It is believed that further research in this area will help to improve the effectiveness of military units, preserve the mental health of personnel and develop effective rehabilitation and support programmes.

Keywords: mental state, extreme situation, crisis situation, war, combat, motivation, serviceman, combat stress, psychological support, PTSD, anxiety, mental exhaustion, emotional stability.

Руденко Яна Сергіївна

Аспірантка навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру; Національний університет цивільного захисту України; Заступник командира роти з психологічної підтримки персоналу в/ч А4165; лейтенант Збройних Сил України; м. Дружківка (Україна)

ВПЛИВ ПСИХІЧНОГО СТАНУ НА УМОТИВОВА-НІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ТА КРИЗОВИХ УМОВАХ ВИКОНАННЯ БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ

АНОТАЦІЯ

У статті звертається увага на проблему впливу психічного стану військовослужбовців на їхню вмотивованість у виконанні бойових завдань в умовах війни. В умовах екстремального середовища, де постійно присутні загрози життю, фізичне та психоемоційне висна-

ження, питання психологічного благополуччя військових набуває критичної актуальності. Саме психічний стан є визначальним чинником, що впливає на рівень готовності бійця до виконання завдання, його ставлення до служби, внутрішні переконання, віру в себе та здатність долати труднощі.

В роботі описані результати дослідження серед військовослужбовців, які безпосередньо виконують завдання на передовій. За допомогою низки стандартизованих методик (у тому числі шкали тривожності, ПТСР, самооцінки психофізіологічного стану) був оцінений зв'язок між психоемоційним станом військового та рівнем його мотивації. Отримані результати дозволили виокремити три групи військовослужбовців: з нормальним психічним станом, із допустимим рівнем проявів неспсихотичних симптомів та з ознаками значних психологічних порушень.

Висновки дослідження свідчать, що вища умовитованість і готовність до бойових дій притаманна тим, у кого психоемоційний стан є стабільним, хто не має або має мінімальні ознаки психічних порушень. Натомість військові з високими рівнями тривожності, депресивності та симптомів ПТСР демонструють нижчу здатність до адаптації, знижену впевненість у собі та небажання виконувати бойові завдання. Своєчасне виявлення порушень, постійне психологічне спостереження та підтримка, а також системна робота з мотиваційною сферою військовослужбовців мають стати невід'ємною частиною підготовки та супроводу особового складу. Наявний досвід як практичного психолога у військовому підрозділі підтверджує, що ігнорування ознак виснаження призводить до втрати бойового потенціалу особи, руйнування внутрішніх ресурсів, дезорієнтації у цінностях і навіть втрати сенсу виконання завдання.

У статті підкреслюється необхідність зміни підходів до оцінювання психічного стану особового складу. Пропонується інтегрувати регулярну психологічну діагностику, посилити підготовку психологів на фронті та спрямовувати дослідження на вивчення саме мотиваційної складової у зв'язку з психоемоційним станом.

Таким чином, ця робота є внеском у глибше

розуміння механізмів впливу неспсихотичних психічних розладів на мотивацію військовослужбовців. Вважається, що подальші наукові розвідки у цьому напрямі допоможуть підвищити ефективність роботи військових підрозділів, зберегти психічне здоров'я особового складу та розробити ефективні програми реабілітації й супроводу.

Ключові слова: психічний стан, екстремальна ситуація, кризова ситуація, війна, бойові дії, мотивація, військовослужбовець, бойовий стрес, психологічна підтримка, ПТСР, тривожність, психічне виснаження, емоційна стабільність.

How to cite (як цитувати):

Rudenko, Y. THE INFLUENCE OF MENTAL STATE ON THE MOTIVATION OF SERVICEMEN DURING THEIR STAY IN EXTREME AND CRISIS CONDITIONS OF PERFORMING A COMBAT MISSION. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(3), 34–46. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.3> [in Ukrainian]

Руденко, Я. ВПЛИВ ПСИХІЧНОГО СТАНУ НА УМОВИТОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ТА КРИЗОВИХ УМОВАХ ВИКОНАННЯ БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(3), 34–46. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.3>

СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ

Сафронова Марія Ігорівна¹, Петровська Інга Ростиславівна²

¹Спеціаліст психології, Провідний фахівець із зовнішніх та внутрішніх комунікацій, ТОВ «КК "АГРОЦЕНТР-УКРАЇНА", м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5179-5607>

²Доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-945X>

UDC: 159.942:159.98

АНОТАЦІЯ

У статті представлено теоретичне осмислення феномену соціальної дистанції як інтегрального поняття, що охоплює низку суміжних психосоціальних явищ. Актуальність дослідження зумовлена зростанням соціального напруження в умовах війни, кризових подій та інформаційного перенасичення, що провокує емоційне віддалення, апатію та зниження залученості громадян до соціального життя. Попри широке використання понять, що пов'язані із соціальною дистанцією, в українській науковій літературі простежується розмитість у визначеннях понять та відсутність чіткого розмежування суміжних термінів.

Метою статті є теоретичне осмислення та систематизація ключових понять, пов'язаних із соціальною дистанцією, з метою створення цілісної моделі та розробки психодіагностичного інструментарію для подальших емпіричних досліджень. Методологічну основу становить порівняльний аналіз та узагальнення наукових джерел.

За результатами дослідження виокремлено й описано одинадцять понять, що демонструють різні аспекти соціальної дистанції: соціальна дисоціація, соціальне уникнення, соціальна відстороненість, ефект стороннього спостерігача, соціальне відчуження, соціальне відкидання, соціальна ізоляція, соціальна відмежованість, соціальна апатія та громадська байдужість, моральна відстороненість та втома від співчуття. Укладено аналітичну таблицю, що відображає причини, механізми та наслідки кожного з окреслених феноменів.

Отримані результати можуть бути використані для подальших емпіричних досліджень, розробки психодіагностичних інструментів.

Ключові слова: соціальна дистанція, соціальне дистанціювання, соціальна дисоціація, соціальне уникнення, соціальна відстороненість, ефект стороннього спостерігача, соціальне відчуження, соціальне відкидання, соціальна ізоляція, соціальна відмежованість, соціальна апатія та громадська байдужість, моральна відстороненість, втома від співчуття.

Постановка проблеми

У сучасній українській психологічній науці вже існують поняття соціальної дистанції, соціальної ізоляції, соціальної відстороне-

ності тощо. Проте аналіз фахових публікацій вказує на неузгодженість їх змістовного наповнення та розмитість концептуальних меж між ними. У наукових джерелах ці психолого-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Maria Safronova, Inha Petrovska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

соціальні феномени нерідко використовуються як синоніми, що становить проблему з позиції їх змістовної сутності. Така термінологічна плутанина ускладнює теоретичне осмислення соціально-психологічних процесів, призводить до неоднозначної інтерпретації емпіричних даних та обмежує ефективність корекційних втручань.

Відсутність чіткого дефініційного розмежування унеможлиблює якісну психологічну діагностику, дослідження психосоціальних станів у кризових умовах, а також розробку цілісних теоретичних моделей та практично орієнтованих програм психологічної допомоги та супроводу. Встановлення чіткого розмежування понять та їх смислових компонентів є особливо актуальним для фахівців, що працюють з військовими, вимушеними переселенцями та іншими категоріями населення, що найчастіше стикаються з проявами соціальної дистанції.

У зв'язку з цим виникає необхідність систематизації понять, встановлення зв'язків між ними для розгляду соціальної дистанції не лише через призму зовнішніх подій, але і як психологічний захисний механізм, форму адаптації, або ж, навпаки, ознаку відмови від соціальної участі.

Метою статті є теоретичне осмислення та систематизація ключових понять, пов'язаних із соціальною дистанцією, з метою розробки психодіагностичного інструментарію для подальших емпіричних досліджень.

Виклад основних результатів дослідження

Аналіз та узагальнення наукових джерел, присвячених психологічним аспектам со-

ціальних процесів (Bogardus, 1925; Cacioppo et al., 2011; Leopold, 2022; Rubin, K. H., & Coplan, 2004), дозволив виокремити поняття “соціальна дистанція” як інтегральне. У межах цієї статті інші поняття, такі як соціальна ізоляція, соціальне відчуження, соціальне уникнення, соціальне відкидання, розглядаються як такі, що розкривають окремі сторони та прояви соціальної дистанції.

Отже, розпочнемо з інтегрального поняття – поняття *соціальної дистанції* (*Social Distance*). В українських наукових джерелах можна спостерігати синонімізацію поняття “соціальна дистанція” з поняттям “соціальне дистанціювання”. Але важливо усвідомлювати відмінність у цих поняттях, оскільки термін “соціальне дистанціювання” більшою мірою відображає саме фізичну дистанцію між людьми (наприклад, під час пандемії COVID-2019). Тобто буквально, соціальне дистанціювання – це заходи для зниження поширеності захворювання шляхом зниження міжособистісної взаємодії (Лещук, 2024).

Поява поняття соціальної дистанції у соціальній психології пов'язується з ім'ям Е. Богардус та датується 1925 роком. Соціальна дистанція, на думку вченого, – це брак відчуття спільності та взаємного розуміння між різними соціальними групами (професійними, релігійними, академічними тощо) та окремими особами (Bogardus, 1925).

Психологічний словник визначає соціальну дистанцію як “суб'єктивну характеристику соціально-психологічних відмінностей, що існують між людьми, групами людей, які займають різне положення в суспільстві, групі, мають різні достатки, освіту, культуру то-

що” (Психологічний словник, 2007 : 78).

О.В. Дробот розглядає соціальну дистанцію як багатоаспектне явище, яке включає: фізичне віддалення людей для запобігання поширенню інфекцій (медико-епідеміологічний контекст); відчуження та зниження взаємодії між соціальними групами чи індивідами (соціологічний і соціально-психологічний контексти); психосоціальну реакцію, яка проявляється як емоційне віддалення, зниження довіри, підвищення стресу чи тривожності; засіб захисту особистого простору, який дозволяє зберігати психологічну рівновагу та формувати позицію щодо соціального оточення (проксемічний підхід) (Дробот, 2020).

Спираючись на підхід Л.О. Михайлової, О.В. Дробот зазначає, що соціальна дистанція може розглядатися як психосоціальне явище, яке має складну структуру. До її компонентів належать: 1) когнітивний – включає уявлення про представників інших соціальних груп, знання про їхню культуру, міжгрупові взаємини та розуміння феномена толерантності; 2) емоційний – відображає емоційне ставлення до цих груп; 3) поведінковий – проявляється через дії, які можуть бути толерантними або інтолерантними, зокрема у бажанні взаємодіяти, уникати контакту чи виявляти агресію щодо представників інших спільнот (Дробот, 2020).

Таким чином, аналіз різних підходів до визначення поняття соціальної дистанції свідчить про те, що вони не суперечать один одному, але відображають різні його сторони та демонструють відсутність єдиного визначення. Узагальнюючи підходи науковців, вважаємо, що *соціальна дистанція – це багаторівне-*

ве психосоціальне явище, що відображає суб’єктивно переживану та/або об’єктивно зумовлену віддаленість між індивідами чи соціальними групами, яка може проявлятися на когнітивному (уявлення, стереотипи), емоційному (негативне/байдуже ставлення, почуття відчуження), поведінковому (уникнення, агресія) та просторовому (фізичне дистанціювання) рівнях. Соціальна дистанція виникає внаслідок реальних або уявних соціальних, культурних, економічних або ціннісних відмінностей, та виконує як адаптаційну, так і захисну функції при взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Наступним поняттям, що аналізується в межах соціальної дистанції є *соціальна дисоціація (Social Dissociation)*. Е. Озтюрк пропонує розглядати поняття у двох парадигмах: культурній та психіатричній. Так в межах культурної парадигми соціальна дисоціація є масовим, символічним, чи ритуалізованим дистанціюванням від реальності чи соціального порядку, особливо в умовах пригнічення на рівні поколінь або соціальних структур. При цьому, соціальна дисоціація має колективний характер, а не лише індивідуальний досвід. Автор зазначає, що соціальна дисоціація є наслідком травматичного та хронічного утискування, які роз’єднують особу з суспільством (Ozturk, 2022).

Г. Кінюані розглядає соціальну дисоціацію в межах міжрасових проблем та визначає її як емоційне відсторонення та роз’єднання зі спільнотою в межах расової нерівності (Kinouani, 2023).

Таким чином, поняття соціальної дисоціації описує глибокий розрив між особою або

групою осіб та соціумом. При цьому Е. Озтюрк робить акцент на культурно-історичній травмі та міжпоколінному досвіді, а Г. Кінюані на роз'єднаності на рівні емоцій та ідентичності, внаслідок расової нерівності. Відповідно, *соціальна дисоціація – це психосоціальний феномен роз'єднання особи або групи осіб з соціальним середовищем, що виникає внаслідок тривалого тиску, пригнічення, травматичного досвіду або нерівності. Це явище може набувати як індивідуальних, так і колективних форм та проявлятися як емоційне відсторонення, втрата зв'язку з соціальною реальністю, символічне або ритуалізоване уникнення участі в соціальному порядку.*

Перейдемо до аналізу поняття *соціальне уникнення (Social Avoidance)*. Згідно з С. Ден та співавторами соціальне уникнення – це схильність людини перебувати на самоті та не брати участі в соціальній взаємодії (Deng et al., 2024). Д. Вотсон та Р. Френд визначають соціальне уникнення як бажання особи втекти або фактично уникнути спілкування та взаємодії з людьми з будь-яких причин (Watson & Friend, 1969). А. Шанг та співавтори розглядають це поняття як схильність уникати соціальної взаємодії. За перебування в соціальній взаємодії виникає соціальний дистрес, що характеризується тривожними відчуттями (Shang et al., 2025). М. Шафер визначає соціальне уникнення як своєрідну захисну стратегію задля уникнення болю, критики чи сорому. В такий спосіб людина зменшує свою соціальну помітність аби почуватися безпечніше, але ціною ізоляції та втрати соціального впливу (Schafer & Schiller, 2025).

А. Гелнер зазначає, що соціальне уник-

нення проявляється як поведінковий симптом тривоги, що супроводжується уникненням соціальних ситуацій через страх засудження, критики або негативного реагування з боку інших. Таким чином, основна мета такої поведінки – самозахист від негативних, неприємних емоцій пов'язаних із соромом, страхом осуду тощо (Gellner et al. 2021).

Я. Чен та Х. Денг розглядають соціальне уникнення як підтип соціальної ізоляції, що характеризується високим рівнем уникнення та низькою мотивацією наближення під час соціальної взаємодії. Соціальне уникнення пов'язано з важливістю оцінок від інших, попри уникнення них (Chen & Deng, 2024).

Аналіз підходів до визначення поняття соціального уникнення свідчить про те, що автори сходяться у тому, що соціальне уникнення – це схильність до ізоляції (Я. Чен, Х. Денг та А. Шенг), є самозахистом від емоційних загроз (М. Шафер, А. Гелнер), пов'язана із тривогою та соромом (А. Гелнер, М. Шафер, А. Шенг) та має поведінковий рівень прояву (Д. Вотсон та Р. Френд). При цьому існує проблема у різноманітті визначень, тому що деякі автори надають поведінкові описи, тобто “що людина робить” (Д. Вотсон та А. Гелнер). Інші розглядають поняття на мотиваційному рівні, тобто “чому людина це робить” (М. Шафер та Я. Чен). Треті фокусуються на емоційно-тривожному компоненті (А. Гелнер та А. Шенг). Відповідно, підходи авторів варіюються від неклінічних проявів (перевага самотності) до клінічних симптомів (соціальна тривога).

Отже, *соціальне уникнення – це психосоціальна стратегія, яка полягає в активному*

або пасивному уникненні соціальних ситуацій, яке зумовлене внутрішнім дискомфортом, тривогою, страхом оцінки або сорому в соціальних ситуаціях. Ця поведінка має самозахисний характер та націлена на збереження психологічної безпеки особистості, проте, яка може призводити до соціальної ізоляції, зниження залученості та впливу в соціальному середовищі.

Перейдемо до аналізу поняття *соціальної відстороненості (Social Withdrawal)*. Американська психологічна асоціація (АРА) розглядає соціальну відстороненість як відсторонення від міжособистісних стосунків, яке зазвичай супроводжується байдужістю, емоційною віддаленістю та відчуженістю. Соціальна відстороненість часто пов'язана з такими розладами, як шизофренія, розлад аутистичного спектра та депресія.

Т. Мальті та С. Перрен зазначають, що соціальна відстороненість означає уникаючу або стриману соціальну поведінку, яка виникає внаслідок тривоги чи страху, що викликає очікуванням або присутністю інших у соціальному контексті. Соціальна відстороненість є протилежністю соціальності, ініціативності у взаємодії та участі в соціальному житті (Malti & Perren, 2011). К. Рубін та Р. Коплан визначають це поняття як модель поведінки, що проявляється у прагненні до самотності або уникненні ситуацій, у яких соціальна взаємодія є очікуваною нормою (Rubin & Coplan, 2004). Р. Морезе з колегами зазначають, що соціальна відстороненість виникає тоді, коли людина свідомо уникає можливостей для взаємодії з іншими. Такий стан може бути зумовлений переживанням емоцій, як-от сором,

гнів, низька самооцінка або проблеми у стосунках. У деяких випадках соціальна відстороненість пов'язана з тривожними, особистісними чи афективними розладами. Також іноді уникнення соціальних контактів може бути ознакою шизофренії (Morese et al., 2020). Ю. Чен та С. Лю зазначають, що соціальна відстороненість має дві форми: усамітнення (цілеспрямована самотність) та сором'язливість (Chen & Liu, 2023).

Отже, аналіз підходів до визначення поняття соціальної відстороненості свідчить про те, що вони розкривають поведінкову суть явища (уникнення участі у соціальній взаємодії); причини цього явища варіюються від тривоги до бажання усамітнення; соціальна відстороненість може набувати як патологічних, так і нормальних форм, залежно від контексту; визначення варіюються від описово-поведінкових (К. Рубін) до афективно-мотиваційних (Т. Мальті та Р. Морезе) та клінічно орієнтованих (АРА).

Таким чином, *соціальна відстороненість – це стійка тенденція особистості до уникання міжособистісних контактів або самообмеження участі в соціальних ситуаціях, внаслідок тривоги, сорому, страху негативної оцінки, емоційної відчуженості або внутрішньої потреби в усамітненні*. Соціальна відстороненість проявляється як психосоціальна стратегія поведінки, що може мати як адаптивний, так і дезадаптивний (клінічний) характер, залежно від причин, тривалості та контексту її виникнення.

В межах цієї статті *ефект стороннього спостерігача (Bystander Effect)* розглядається як наслідок соціальної відстороненості. Отже,

ефект стороннього спостерігача є соціально-психологічним явищем, за якого суттєво знижується ймовірність того, що людині нададуть допомогу, якщо свідками подій є декілька інших осіб. При цьому, чим більшою є кількість свідків, тим меншою є вірогідність, що люди ні нададуть допомогу (Barley & Latane, 1968). Цей ефект був емпірично досліджений після вбивства Кітті Дженовезе у Нью-Йорку в 1964 році, коли понад 30 людей чули або бачили напад, але ніхто не втрутився (Управління ООН з наркотиків і злочинності, 2021).

Ефект стороннього спостерігача є не лише ситуативним, але й особистісно-мотиваційним. Охоплює нейрофізіологічні реакції як-от дистрес та завмирання. А також містить в собі особистісні характеристики такі як емпатія, тривожність та невпевненість, що є модуляторами сили ефекту (Hortensius & de Gelder, 2018).

Дж. Барлі виокремлює п'ять основних причин цього явища, серед яких: 1) розсіювання відповідальності – кожен зі спостерігачів думає, що допоможе інший; 2) розсіювання провини – йдеться про те, що в разі ненадання допомоги групою спостерігачів провини однієї конкретної людини є вкрай незначною або ж повністю відсутньою; 3) міркування про те, що хтось інший вже допомагає – у випадку, коли якась людина потребує допомоги у місці, де є велика кількість інших людей, може виникати оманливе уявлення, що якийсь інший спостерігач вже вжив необхідних заходів; 4) страх мати безглуздий вигляд в очах інших через власні надмірні реакції у спробах допомогти людині; 5) відсутність чітких вказівок щодо дій – чим більшою є група спостерігачів,

тим пізніше буде надана допомога (Barley & Latane, 1968).

Таким чином, *ефект стороннього спостерігача – це соціально-психологічне явище, за якого ймовірність того, що людина отримає допомогу в критичній ситуації зменшується пропорційно зі зростанням кількості спостерігачів, через розсіювання відповідальності, соціальну пасивність, страх оцінювання та відсутність чітких орієнтирів для дій.* Окрім ситуативного характеру, ефект визначається особистісними чинниками (емпатія, тривожність, сором'язливість) та нейропсихологічними реакціями (дистрес, завмирання), що дозволяє розглядати його як комплексну форму соціальної відстороненості та психологічного захисту.

Іншим проявом соціальної дистанції в межах цього дослідження є *соціальне відчуження (Social Alienation)*. За визначенням А. Дема та Е. Годайм, соціальне відчуження є розривом між індивідом та соціумом, який часто зумовлений зовнішніми причинами (економічна нерівність, відсутність можливостей для самореалізації, порушення соціальної справедливості) (Dema & Godime, 2025).

Важливо розмежовувати поняття соціального відчуження та психологічного відчуження. Так, за Д. Зорцес соціальне відчуження розглядається як стан маргіналізації або відокремленості однієї особи від інших осіб, або суспільства (Zorcec et al., 2023). За М. Сіманом – це стан відірваності або ізоляції людини від суспільства. У своїй статті автор наводить шість різновидів відчуження: 1) безсилля, 2) безсоромність; 3) соціальна ізоляція; 4) самовідчуження; 5) культурне відсторонен-

ня; 6) втрата сенсу (Seeman, 2001).

В Стенфордській філософській енциклопедії надається поділ відчуження на суб'єктивне та об'єктивне, де, суб'єктивне відчуження пов'язано з відчуттям людини відчуженою себе від світу, цитуючи Гегеля “не почувається вдома у світі”. Натомість об'єктивне відчуження не пов'язано з почуттями чи досвідом. Навпаки, вони відображають наявні перешкоди у реалізації особистісного потенціалу, не враховуючи почуття та емоції, які людина переживає в цих умовах (Leopold, 2022). Натомість психологічне відчуження за Д. Зорсес – це відчуття ізоляції та самотності, втрати впевненості в собі, почуття тривоги та напруження, відкидання соціальних цінностей та норм, переживання психологічного тиску та стану, за якого людина відчуває зменшення належності до світу, в якому живе (Zorcsec et al., 2023).

Таким чином, наведені вище визначення об'єднують такі ознаки як розрив між особистістю та суспільством, стан ізоляції, відсторонення та маргіналізації, наявність зовнішніх чинників (соціальних, економічних, культурних) як першопричин цього явища, а також втрата залученості та участі в суспільному житті або її унеможливлення. Відмінності соціальної відчуженості від психологічної полягає у причинах (зовнішні за соціального та внутрішні за психологічного), рівнях (соціальний рівень за соціального та емоційний – за психологічного), проявах (втрата участі у суспільстві за соціального та самотривога за психологічного), центри фокуса (Я-Суспільство за соціального та Я-Світ за психологічного).

На основі теоретичного осмислення пропонуємо розглядати *соціальне відчуження як стан втрати або відчуття втрати зв'язку індивіда з соціальним середовищем, через зовнішні чинники (економічні, політичні, культурні), що проявляється через ізоляцію, маргіналізацію, втрату соціального впливу та можливостей для участі у житті суспільства.*

Іншим проявом соціальної дистанції є *соціальне відкидання (Social Rejection)*. Б. Бабюр з колегами зазначають, що соціальне відкидання породжує відчуття дистресу, фізіологічні сигнали стресу, зниження самооцінки, а в деяких випадках – підвищену агресію, що все разом може негативно впливати на добробут. Водночас відкидання може нести в собі й інформацію: з досвідом людина вчиться розпізнавати, які партнери з більшою ймовірністю приймуть її в майбутньому, що дозволяє знову звертатися до того ж партнера або шукати нового (Babür et. al., 2024). С. Чунг з колегами визначають поняття соціального відкидання як явище за якого ініціатор взаємодії відмовляє іншій стороні у межах соціальної взаємодії. При цьому соціальне відкидання є альтернативною у ставленні до “нижчих” осіб (за соціальним статусом, демографічними показниками тощо) (Chung et. al., 2021). За Х. Ванг та М. Лі, соціальне відкидання – це відмова або заперечення права іншої людини брати участь у соціальній взаємодії (Wang & Li, 2022). На соціальному відкиданні як ситуації, за якої індивіда свідомо виключають або ігнорують, що викликає в нього гострі емоційні реакції, зокрема дистрес, наголошують американські психологи (Quarmley et. al., 2022). М. Куармлі з колегами зазначають, що соціальне

відкидання можна розглядати як певний сигнал, що активує адаптивну (просоціальну) поведінку, яка є націленою на відновлення зв'язків з групою. Однак при цьому, соціальне відкидання є чинником, що провокує агресивну поведінку (Quarmley et. al., 2022).

Г.Я. Лелівельд з колегами підкреслюють, що соціальне відкидання є вираженою формою соціального виключення, яка полягає у демонстративному повідомленні особі чи групі осіб щодо їх небажаності. При цьому, соціальне відкидання супроводжується негативними емоціями через порушення базової потреби в приналежності, та призводить до підвищення рівня агресії та зниження просоціальної поведінки (Lelieveld et. al., 2024).

Р. Баумейстер та К. Войс вказують, що переживання втрати прийняття, включеності або приналежності до групи, може набувати як явних, так і неявних форм. Наслідки соціального відкидання коливаються від емоційного болю до змін у соціальній поведінці; від агресії до просоціальної поведінки з метою відновити зв'язок. Соціальне відкидання може набувати активних або пасивних, фізичних або психологічних форм. Більшою мірою воно залежить від типу відносин (чим ближчим є оточення, що відкидає, тим болючіше особі, що відкидають). При цьому, динаміка змін у ставленні може виявлятися важливішою за сам факт неприйняття (Baumeister & Vohs, 2007).

Отже, відповідно до наданих визначень, соціальне відкидання є формою соціального виключення, що викликає негативні емоції та порушує базову потребу в соціальній приналежності. При цьому поведінкові реакції

на соціальне відкидання є полярними – від агресії до просоціальної поведінки задля відновлення зв'язків. Важливо зазначити, що соціальне відкидання є не просто відсутністю уваги з боку оточення – воно є активним або пасивним повідомленням особі про її небажаність.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що *соціальне відкидання – це форма соціального виключення, що проявляється у свідомому або неусвідомленому виключенні особи з соціальної взаємодії або у відмові визнавати її приналежність до групи чи спільноти*. Воно може набувати активних чи пасивних, фізичних чи психологічних форм, провокує дистрес, зниження самооцінки і порушення базової потреби в приналежності, а також спричиняє поведінкові реакції, що варіюються від агресії до просоціальної поведінки.

В межах цієї статті *соціальна ізолюваність (Social Isolation)* розглядається як наслідок соціального відкидання. За визначенням Національної служби охорони здоров'я США, соціальна ізолюваність є відсутністю соціальних контактів або підтримки (Scientific Resource Center, 2019). Соціальна ізоляція має глибинний біологічний вплив, що знижує адаптивність особи. Вона розглядається як загроза для соціальних видів, включно з людьми і має фізіологічні, нейронні та імунні наслідки (Cacioppo et al., 2011). А. Шведко з колегами визначають соціальну ізолюваність як стан людини, за якого у неї відсутнє відчуття соціальної приналежності, вона відчує брак взаємодії з іншими та повноцінних та якісних стосунків, а також має мінімальну кількість соціальних контактів (Shvedko et al., 2018). С. Ронзі зазначає, що соціальна ізолюваність має чіткі

зв'язки з такими поняттями як права людини та рівність, соціальна згуртованість та зосереджена на перепонах, що заважають людям бути повноцінними учасниками суспільного життя (Ronzi et al., 2018).

Важливо розмежовувати поняття “самотність” та “соціальна ізоляція”. Тому що, самотність є суб’єктивним станом за якого людина є незадоволеною актуальним станом своїх соціальних взаємодій (кількісний та/або якісний компоненти). Тоді як соціальна ізоляція є об’єктивним станом, який характеризується відсутністю контактів з іншими людьми та відчуженням від соціальних груп (Taylor et al., 2023). Соціальна ізоляція, на відміну від самотності, має реальні, вимірювані наслідки для здоров’я, що за своїми масштабами порівнюються із курінням або ожирінням (Crewe & Cosby, 2024).

Розмежовуючи ці поняття важливо розуміти, що людина може бути й самотньою, і соціально ізоляцією, самотньою, але не ізоляцією, ізоляцією, але не самотньою (Taylor et al., 2023). Виходячи з цього термін *соціальна відмежованість (Social Detachment)* в західних дослідженнях використовується для визначення феномену, що охоплює як самотність (суб’єктивне відчуття) так і соціальну ізоляцію (об’єктивний факт). Соціальна відмежованість містить у собі ресурси (фактори ризику), участь (показники) та добробут (результати) (Huang et al., 2024).

Українські автори дають інше визначення поняттю соціальної відмежованості, що полягає в розумінні соціальної відмежованості як специфічного ставлення людини до навколишнього світу, за якого людина усвідомлює

протилежність їй всього, що її оточує (соціальні групи, їх норми, цінності настанови) (Svitlychna et al., 2022).

Таким чином, важливо чітко відрізнити поняття соціальної ізоляції, самотності та соціального відмежування. Оскільки, соціальна ізоляція є об’єктивним станом, що означає відсутність або мінімізацію соціальних контактів. Самотність є суб’єктивним станом, що виникає внаслідок невідповідності між очікуваним та реальним станами соціальної взаємодії. Тобто самотність може виникати навіть за наявності соціальних контактів. Натомість соціальне відмежування охоплює як самотність (внутрішній аспект), так і ізоляцію (зовнішній аспект).

Перейдемо до аналізу останньої групи феноменів, що є проявом соціальної дистанції – *соціальна апатія та громадська байдужість (Social Apathy/Civic Disengagement)*. С. Маві визначає це явище як небажання людей брати участь у процесах управління на муніципальному, обласному або національному рівні через різні чинники, такі як невідомість, нестача ресурсів, страх, складність системи управління та відсутність довіри до уряду або бюрократії. Відсутність емпатії та участі в управлінських процесах у суспільстві сприяє громадянській апатії, оскільки люди не бачать можливості залучення до процесів управління своїми громадами, містами або навіть країною в цілому, і така ситуація становить загрозу для демократії (Mavee, 2015).

Відповідно до визначення С. Маві, соціальна апатія є не просто лінощами чи байдужістю населення, вона є системним явищем, що формується внаслідок страху, недовіри і

відсутності можливостей, що в результаті загрожують функціонуванню демократичного.

Моральне відсторонення (Moral Disengagement) за А. Бандурою є процесом вибіркового відключення моральних самосанкцій, який дозволяє людині вчиняти аморальні дії, не відчуючи при цьому провини або внутрішнього осуду, навіть якщо вона дотримується загальноприйнятих моральних стандартів (Bandura, 2002). Д. Фалла з колегами розглядають моральну відстороненість як ключовий чинник агресії у межах булінгу, яка є пов'язаною зі зниженням емпатії (Falla et al., 2021).

У своїй статті “Selective moral disengagement in the exercise of moral agency” А. Бандура описує вісім психологічних механізмів, що дозволяють людині вчиняти аморально не переживаючи при цьому почуття провини чи сорому: 1) моральне виправдання (moral justification) за якого аморальна поведінка виставляється в такому світлі, що робить її соціально прийнятною або ж такою, що відповідає певним моральним цілям; 2) евфемістичне маркування (euphemistic labelling) – використання евфемізмів задля прикриття негідної поведінки та зниження персональної відповідальності за неї; 3) порівняння з гіршим (Advantageous Comparison) – використання контрастів задля зниження негативного фону власних вчинків; 4) перекладання відповідальності (Displacement of Responsibility) – розгляд та пояснення власних дій як таких, що є результатом виконання вказівок “згори”; 5) дифузія відповідальності (Diffusion of Responsibility) – так звана колективна відповідальність знижує почуття персональної відпо-

відальності; 6) ігнорування або викривлення наслідків (Disregard or Distortion of Consequences) – навмисне применшення негативних наслідків власних дій; 7) дегуманізація жертви (Dehumanisation) – позбавлення людських якостей та знеособлення людини, що постраждала внаслідок діяльності або бездіяльності конкретної особи чи групи осіб; 8) приписування провини жертвам (Attribution of Blame) – буквально звинувачення жертви у тому, що з нею сталося (Bandura, 2002).

Таким чином, *моральне відсторонення є психологічним процесом, за допомогою якого людина або група вимикає або приглушує внутрішні моральні обмеження, що зазвичай стримують аморальні дії. Таке “вимкнення” дозволяє людям вчиняти дії, які суперечать їхнім власним моральним цінностям, не відчуючи при цьому провини, сорому чи внутрішнього дискомфорту.*

Останнім поняттям в межах цього дослідження є *втома від співчуття (compassion fatigue)*. Втома від співчуття може бути як причиною так і наслідком морального відсторонення. Отже, втома від співчуття розглядається як екстремальний стрес та вигорання, що є наслідком допомоги іншим (Paiva-Salisbury & Schwanz, 2022) та є станом високої напруги через включеність у страждання людей, про яких піклується особа (Berdida, 2023). С.Р. Фіглі розглядає втому від співчуття як форму вторинного стресового розладу, що може виникати в тих осіб, що допомагають постраждалим (Figley, 1995). Однак, Р. Раувола з колегами зазначають, що втома від співчуття – це емоційне, психологічне та фізичне висна-

ження, спричинене тривалою взаємодією з пацієнтами, і розглядається дослідниками як основний прояв стресу, зумовленого емпатією. У цьому контексті втому від співчуття, вторинний травматичний стрес та вікарну травматизацію трактують як взаємопов'язані, але концептуально відмінні феномени, що відображають різні аспекти психоемоційного навантаження у допомагаючих професіях (Rauvola et al., 2019). Таким чином, вторинний травматичний стрес є результатом співпереживання чужому горю, який проявляється симптомами подібними до ПТСР (Vukčević & Živanović, 2022). А вікарна травматизація є наслідком постійного емоційного контакту, що змінює мислення та емоційний світ професіоналів (Ogińska-Bulik et al., 2021) та проявляється у формі емоційного спаду після роботи з потерпілими (California Department of Corrections and Rehabilitation, 2021). Т. Густафссон та Л. Хембрґ описують втому від співчуття як нездатність людини протистояти емоційному стресу, що виникає внаслідок тривалого контакту зі стражданнями інших (Gustafsson, 2021).

Українська дослідниця Н. Гарець зазначає, що втома від співчуття є станом ментального виснаження та емоційного відсторонення. Цей стан пов'язаним із тривалим процесом прояву емпатії та співчуття, які, своєю чергою, провокують спочатку стрес співчуття, який згодом переростає у втому від співчуття. Важливою відмінністю втоми від співчуття від емоційного вигорання є те, що вигорання передбачає тривалий процес розгортання всіх симптомів, а втома від співчуття має раптовий характер (Гарець, 2024).

Таким чином, втома від співчуття – це стан емоційного, психологічного й фізичного виснаження, що виникає внаслідок тривалої чи інтенсивної взаємодії зі стражданнями інших людей. Важливо розрізнити емоційне вигорання, втому від співчуття, вторинний травматичний стрес та вікарну травматизацію. Оскільки, емоційне вигорання є результатом хронічного стресу й перевантаження та має такі прояви як виснаження, деперсоналізація та зниження ефективності (Маслач, 1997), а втома від співчуття є раптовим явищем після взаємодії зі стражданнями інших людей, що проявляється в емоційному виснаженні та моральному відстороненні. Вторинний травматичний стрес також виникає внаслідок співпереживання чужій травмі, проте проявляється у симптомах схожих з ПТСР (багаторазове “проживання” психотравмувальної ситуації, нав'язливі спогади про ситуацію, порушення сну тощо). І, нарешті, вікарна травматизація є результатом тривалої взаємодії з травматичним досвідом, що призводить до змін в мисленні, цінностях та світогляді.

Отже, *втома від співчуття – це стан раптового або кумулятивного емоційного виснаження, що виникає в осіб, що взаємодіють зі стражданнями інших людей. Втома від співчуття супроводжується зниженням емпатії, психологічною втомою, моральним відстороненням та втратою розуміння сенсу допомоги.*

Обговорення результатів

Спираючись на результати теоретичного аналізу понять, що визначають різні аспекти прояву соціальної дистанції, побудовано зведену таблицю, що наочно демонструє при-

чини виникнення, механізми прояву та наслідки кожного з окреслених понять (табл.1.).

Наведені у таблиці терміни розглядаються не як ізольовані поняття, а як такі, що відображають різні аспекти психосоціального реагування на критичні соціальні обставини. Це дає змогу простежити їх взаємозалежність, виявити як спільні риси (емоційне виснаження, тривожність, зниження рівня емпатії), так і концептуальні відмінності (об'єктивність/суб'єктивність проявів, ступінь залученості індивіда, наявність мотиваційних компонентів).

Окремі психологічні феномени, як от моральне відстрочення, втома від співчуття, соціальна апатія, мають не лише чітко визначену причинно-наслідкову структуру, але й можуть розглядатися як змінні у складних процесах соціальної дистанції. Це, своєю чергою, підтверджує доцільність комплексного підходу до вивчення соціально-психологічних явищ, пов'язаних із соціальною дистанцією, а також наголошує на потребі подальшого емпіричного дослідження розглянутих концептів.

Висновок

В межах статті надано визначення та

Таблиця 1

Зведена таблиця психосоціальних явищ соціальної дистанції

Поняття	Причина виникнення	Механізми прояву	Наслідки
Соціальна дистанція	Соціальні, культурні, економічні або ціннісні відмінності	Когнітивні (стереотипи), емоційні (відчуження), поведінкові	Соціальне роз'єднання
Соціальна дисоціація	Травматичний досвід, утискання, расова нерівність	Емоційне відсторонення, втрата зв'язку з соціумом	Індивідуальне або колективне роз'єднання з соціумом
Соціальне уникнення	Внутрішній дискомфорт, страх оцінки чи осуду, тривога, сором	Уникнення соціальних ситуацій	Ізоляція, зниження соціального впливу
Соціальна відстороненість	Тривога, страх оцінки	Уникнення міжособистісних контактів, самообмеження	Адаптація або дезадаптація, залежно від тривалості та контексту
Ефект стороннього спостерігача	Соціальна пасивність, розсіювання відповідальності, страх	Ненадання допомоги тим, хто її потребує, дистрес, завмирання	Ігнорування критичних ситуацій
Соціальне відчуження	Економічна нерівність, порушення справедливості	Ізоляція, маргіналізація, втрата участі в суспільному житті	Послаблення або втрата зв'язку з соціумом
Соціальне відкидання	Небажаність особи (групи осіб) в соціальній групі	Виключення, ігнорування, активні/пасивні форми неприйняття	Дистрес, зниження самооцінки, агресія або просоціальна поведінка для відновлення зв'язків
Соціальна ізоляція	Відсутність соціальних контактів чи підтримки	Об'єктивна відсутність взаємодій з іншими людьми	Біологічні, нейронні, імунні, зниження адаптації
Соціальна відмежованість	Поєднання самотності та ізоляції	Комбінація об'єктивної ізоляції зі суб'єктивним відчуттям самотності	Погіршення добробуту особистості
Соціальна апатія та громадська байдужість	Страх, недовіра, відсутність ресурсів/можливостей	Небажання брати участь в управлінні на будь-яких рівнях (країни, міста, району тощо)	Загроза демократичному устрою країни
Моральне відсторонення	Соціальна апатія та громадська байдужість	Вимкнення моральних обмежень	Вчинення аморальних дій без переживання почуття провини та сорому
Втома від співчуття	Тривала взаємодія зі стражданнями інших людей	Емоційне, психологічне та фізичне виснаження	Зниження емпатії, моральне відсторонення, втрата сенсу допомоги

розмежування понять, що пов'язані із феноменом соціальної дистанції. Окрім поняття соціальної дистанції розглянуто одинадцять ключових понять, що на нашу думку, дозволяє глибше зрозуміти сутність соціальної дистанції, а саме: соціальна дисоціація, соціальне уникнення, соціальна відстороненість, ефект стороннього спостерігача, соціальне відчуження, соціальне відкидання, соціальна ізоляція, соціальна відмежованість, соціальна апатія та громадська байдужість, моральна відстороненість та втома від співчуття.

Висвітлено відмінності між об'єктивними станами (соціальна ізолюваність) та суб'єктивними переживаннями (самотність), а також феномени, що мають динамічний характер (моральне відстрочення чи втома від співчуття).

Запропоновано зведену таблицю, яка дозволяє проаналізувати причини виникнення, механізми прояву та наслідки кожного з понять, що були розглянуті в межах статті. Порівняльний аналіз понять є базою для подальших теоретичних та емпіричних досліджень, націлених на виявлення чинників соціальної дистанції та психологічних механізмів, що зумовлюють віддалення особи чи групи осіб від соціального життя в умовах криз.

References :

- Harets, N. O. (2024). Vtoma vid spivchuttia ta emotsiine vyhorannia v konteksti diialnosti psykoloha-konsultanta. *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»*, 473–476. Cambridge, UK.
- Drobot, O. V. (2020). Predmetnyi analiz poniattia «sotsialne dystantsiuvannia» v riznykh suspilnykh ta naukovykh kontekstakh. *Psykhologhiia svidomosti: teoriia i praktyka naukovykh doslidzhen*, 23–27.
- Leshchuk, H. V., & Yuzva, L. (2024). Sotsialna izoliatsiia ta dystantsiuvannia yak sotsialna ta sotsialno-pedahohichna problema. In *Sotsialna robota: vykyky sohodennia. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 170–173). Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka.
- Upravlinnia OON z narkotyktiv i zlochynnosti. (2021). *Osvita zarady spravedlyvosti. Seriia universytetskykh moduliv. Modul 5: Vykyky zhyttia za etychnymy normamy*. https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_6_final_UKR.pdf
- Syniavskiy, V. V., & Serhiienkova, O. P. (Uklad.). (2007). *Psykhologichnyi slovnyk* (Red. N. A. Pobirchenko). https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhiienkova_IL.pdf
- Scientific Resource Center. (2019). *Addressing social isolation to improve the health of older adults: A rapid review* (AHRQ Publication No. 19-EHC009-EF). American Psychological Association. Social withdrawal. *APA Dictionary of Psychology*. <https://dictionary.apa.org/social-withdrawal>
- Babür, B. G., Leong, Y. C., Pan, C. X., & Hackel, L. M. (2024). Neural responses to social rejection reflect dissociable learning about relational value and reward. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 121(49), e2400022121. <https://doi.org/10.1073/pnas.2400022121>
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101–119. <https://doi.org/10.1080/0305724022014322>
- Barley, J. M., & Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 377–383. <https://doi.org/10.1037/h0025589>
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Rejection. In *Encyclopedia of Social Psychology*. <https://doi.org/10.4135/9781412956253.n443>
- Berdida, D. J. E. (2023). Commentary: The mediating role of empathy in the impact of compassion fatigue on burnout among nurses. *Journal of Research in Nursing*, 28(6–7), 496–498. <https://doi.org/10.1177/17449871231178932>
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299–308.
- Cacioppo, J. T., Hawkley, L. C., Norman, G. J., & Berntson, G. G. (2011). Social isolation. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1231(1), 17–22. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2011.06028.x>
- Chen, Y., & Deng, X. (2024). How socially avoidant emerging adults process social feedback during human-to-human interaction after social rejection: An event-related potential study. *Behavioral Sciences (Basel)*, 14(6), Article 457. <https://doi.org/10.3390/bs14060457>

- Chen, Y., & Liu, X. (2023). Social withdrawal in adolescence: Developmental and humanistic perspectives. *Journal of Humanistic Psychology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00221678231155514>
- Chung, S., Kim, M., Auh, E. Y., & Park, N. S. (2021). WHO's global age-friendly cities guide: Its implications of a discussion on social exclusion among older adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, Article 8027. <https://doi.org/10.3390/ijerph18158027>
- Crewe, S., & Cosby, R. (2024). Social isolation. *Encyclopedia of Social Work*. <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-1343>
- Dema, A., & Godime, E. (2025). Alienation as a precondition of research, discovery, and the creation of oneself. *Journal of Educational and Social Research*, 15(1), 465. <https://doi.org/10.36941/jesr-2025-0035>
- Deng, X., Chen, X., & Wang, J. (2024). The paradox of social avoidance and the yearning for understanding: Elevated interbrain synchrony among socially avoidant individuals during expression of negative emotions. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 24(3), Article 100500. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2024.100500>
- Falla, D., Romera, E. M., & Ortega-Ruiz, R. (2021). Aggression, moral disengagement and empathy: A longitudinal study within the interpersonal dynamics of bullying. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 703468. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.703468>
- Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Routledge.
- Gellner, A. K., Voelter, J., Schmidt, U., Beins, E. C., Stein, V., Philipsen, A., & Hurlmann, R. (2021). Molecular and neurocircuitry mechanisms of social avoidance. *Cellular and Molecular Life Sciences*, 78(4), 1163–1189. <https://doi.org/10.1007/s00018-020-03649-x>
- Gustafsson, T., & Hemberg, J. (2021). Compassion fatigue as bruises in the soul: A qualitative study on nurses. *Nursing Ethics*, 29(1), 157–170. <https://doi.org/10.1177/09697330211003215>
- Hortensius, R., & de Gelder, B. (2018). From empathy to apathy: The bystander effect revisited. *Current Directions in Psychological Science*, 27(4), 249–256. <https://doi.org/10.1177/0963721417749653>
- California Department of Corrections and Rehabilitation. (2021). *How being trauma-informed improves criminal justice system responses*. <https://www.cdcr.ca.gov/bph/wp-content/uploads/sites/161/2021/10/Trauma-Fact-Sheets-October-2021.pdf>
- Kinouani, G. (2023). White dissociation. In *White minds: Everyday performance, violence and resistance* (pp. 101–113). Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781447357483-010>
- Lelieveld, G.-J., Noordewier, M. K., Doolaard, F. T., & van Dijk, E. (2024). You are not selected: Two field studies on the association between dehumanization and social rejection. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 6, Article 100182. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2024.100182>
- Leopold, D. (2022). Alienation. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022 Edition). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/alienation/>
- Malti, T., & Perren, S. (2011). Social competence. In B. B. Brown & M. J. Prinstein (Eds.), *Encyclopedia of adolescence* (pp. 332–340). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-373951-3.00090-9>
- Mavee, S. E. A. (2015). A conceptual analysis of civic apathy in democratic governance. *Administratio Publica*, 23(2), 137–152.
- Morese, R., Palermo, S., Torello, C., & Sechi, F. (2020). *Social withdrawal and mental health: An interdisciplinary approach*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.90735>
- Ogińska-Bulik, N., Gurowiec, P. J., Michalska, P., & Kędra, E. (2021). Prevalence and predictors of secondary traumatic stress symptoms in health care professionals working with trauma victims: A cross-sectional study. *PLoS One*, 16(2), e0247596. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247596>
- Ozturk, E. (2022). Dissoanalysis as a modern psychotraumatology theory: Denial trauma and mass dissociation versus dissociative revolution and psychocommunal therapy. *Turkish Journal of Vascular Surgery*, 11(3), 1359–1385.
- Paiva-Salisbury, M. L., & Schwanz, K. A. (2022). Building compassion fatigue resilience: Awareness, prevention, and intervention for pre-professionals and current practitioners. *Journal of Health Service Psychology*, 48(1), 39–46. <https://doi.org/10.1007/s42843-022-00054-9>
- Quarmley, M., Feldman, J., Grossman, H., Clarkson, T., Moyer, A., & Jarcho, J. M. (2022). Testing effects of social rejection on aggressive and prosocial behavior: A meta-analysis. *Aggressive Behavior*, 48(6), 529–545. <https://doi.org/10.1002/ab.22026>
- Rauvola, R. S., Vega, D. M., & Lavigne, K. N. (2019). Compassion fatigue, secondary traumatic stress, and vicarious traumatization: A qualitative review and research agenda. *Occupational Health Science*, 3, 297–336. <https://doi.org/10.1007/s41542-019-00045-1>
- Ronzi, S., Orton, L., Pope, D., et al. (2018). What is the impact on health and wellbeing of interventions that foster respect and social inclusion in community-residing older adults? A systematic review of quantitative and qualitative studies. *Systematic Reviews*, 7, Article 26. <https://doi.org/10.1186/s13643-018-0680-2>
- Rubin, K. H., & Coplan, R. J. (2004). Paying attention to and not neglecting social withdrawal and social isolation. *Merrill-Palmer Quarterly*, 50, 506–534. <https://doi.org/10.1353/>

mpq.2004.0036

Schafer, M., & Schiller, D. (2025). Social avoidance can be quantified as navigation in abstract social space. *Communications Psychology*, 3, Article 51. <https://doi.org/10.1038/s44271-025-00215-8>

Seeman, M. (2001). Alienation: Psychosociological tradition. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (pp. 385–388). Pergamon. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/01825-8>

Shang, A., Feng, L., Yan, G., et al. (2025). The relationship between self-esteem and social avoidance among university students: Chain mediating effects of resilience and social distress. *BMC Psychology*, 13, Article 116. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02444-2>

Shvedko, A., Whittaker, A. C., Thompson, J. L., et al. (2018). Physical activity interventions for treatment of social isolation, loneliness or low social support in older adults: A systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *Psychology of Sport and Exercise*. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2017.10.003>

Svitlychna, N., Melnyk, N., & Dubinina, N. (2022). The peculiarities of social detachment of participants in the armed conflict in the East of Ukraine. In A. B. Iriye (Ed.), *Handbook of research on ethnic, racial, and religious conflicts and their impact on state and social security* (pp. 169–186). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8911-3.ch011>

Taylor, H. O., Cudjoe, T. K., Bu, F., et al. (2023). The state of loneliness and social isolation research: Current knowledge and future directions. *BMC Public Health*, 23, Article 1049. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15967-3>

Vukčević Marković, M., & Živanović, M. (2022). Coping with secondary traumatic stress. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), Article 12881. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912881>

Wang, X., & Li, M. (2022). Hurting all the way: The emotional antecedent and consequence of social rejection. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 885384. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.885384>

Watson, D., & Friend, R. (1969). Measurement of social-evaluative anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33(4), 448.

Huang, W.-L., Wu, C.-S., Yen, C.-M., et al. (2024). Development of a tool measuring various aspects of social detachment: The social detachment questionnaire for older population. *Journal of the Formosan Medical Association*, 123(12), 1303–1310. <https://doi.org/10.1016/j.jfma.2024.07.012>

Zorcec, D., Cepreganova-Cangovska, T., & Zorcec, T. (2023). Psychological alienation and feeling of self-efficiency in young male and female adults. *Prilozi (Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Oddelenie za medicinski nauki)*, 44(3), 79–84. <https://doi.org/10.2478/prilozi-2023-0050>

Maria Safronova

*Psychology Specialist,
Lead Expert in External and Internal Communications,
LLC "Agrocenter-Ukraine", Lviv (Ukraine)*

Inha Petrovska

Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv (Ukraine)

SOCIAL DISTANCE AS A PSYCHOSOCIAL PHENOMENON: THEORETICAL UNDERSTANDING AND DEFINITIONAL ANALYSIS OF RELATED CONCEPTS

ABSTRACT

The article presents a theoretical understanding of the phenomenon of social distance as an integral concept encompassing a range of related psychosocial phenomena. The relevance of the study stems from increasing social tension under the conditions of war, crisis events, and information oversaturation, which provoke emotional detachment, apathy, and a decline in citizens' engagement in social life. Despite the widespread use of terms related to social distance, Ukrainian academic literature reveals a lack of clarity in definitions and an absence of clear differentiation between related concepts.

The aim of the article is to provide a theoretical conceptualization and systematization of key terms related to social distance in order to develop a comprehensive model and create psychodiagnostic tools for further empirical research. The methodological foundation is based on a comparative analysis and synthesis of scientific sources.

As a result of the study, eleven concepts were identified and described, each reflecting different aspects of social distance: social dissociation, social avoidance, social detachment, the bystander effect, social alienation, social rejection, social isolation, social disengagement, social apathy and civic indifference, moral disengagement, and compassion fatigue. An analytical table was compiled to reflect the causes, mechanisms, and consequences of each of these phenomena.

The findings can be used in further empirical research and for the development of psychodiagnostic tools.

Keywords: social distance, social distancing, social dissociation, social avoidance, social withdrawal, bystander effect, social alienation, social rejection, social

isolation, social detachment, social apathy, civic disengagement, moral disengagement, compassion fatigue.

How to cite (як цитувати):

Safronova, M., & Petrovska, I. SOCIAL DISTANCE AS A PSYCHOSOCIAL PHENOMENON: THEORETICAL UNDERSTANDING AND DEFINITIONAL ANALYSIS OF RELATED CONCEPTS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(3), 47–62. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.4> [in Ukrainian]

Сафронова, М., & Петровська, І. СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(3), 47–62. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.4>

Дата отримання статті: 03.01.2025

Дата рекомендації до друку: 21.02.2025

Дата оприлюднення: 31.03.2025

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 11 № 3 (94) / 2025

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 31.03.2025.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.